

Een woordje vooraf

Een verkeersongeval doorbreekt het alledaagse. Het brengt ongeloof, angst, kwaadheid en verdriet met zich mee. Reacties zijn niet te voorspellen. Sommige kinderen reageren heviger dan anderen.

De meeste reacties zijn heel normale reacties op een uitzonderlijke gebeurtenis.

Een eerste reactie zegt niet altijd iets over de ernst van de gebeurtenis of over de impact op het kind.

Reacties geven aan dat het kind op de een of andere manier de gebeurtenis verwerkt.

Hoe de verwerking gebeurt en hoelang ze duurt, hangt van veel zaken af: hoe ernstig was het ongeval? Kende het kind het slachtoffer goed? Maakte het kind al eerder een ongeval mee? Toont het kind makkelijk emoties? Op welke manier toont het kind emoties? Heeft het kind een plaats waar het terecht kan met zijn gevoelens? ... Kinderen hebben het recht om op hun eigen tempo en manier een verkeersongeval te verwerken. Wees als leerkracht opmerkzaam voor het proces dat de kinderen doormaken. Probeer hun reacties te begrijpen en er voldoende ruimte en tijd voor te bieden zonder daarin te overdrijven.

Na een schokkende gebeurtenis kan het gedrag van het kind gedurende een hele poos sterk veranderen. Dat is geen reden tot paniek. Het kind heeft iets ingrijpends meegemaakt. De meeste kinderen herstellen spontaan, mede dankzij de steun van een warme en begripvolle omgeving (de ouders of meeouders, de leerkracht ...). **Vanaf wanneer moet je je dan zorgen maken?** Spijtig genoeg bestaan hiervoor geen vaste regels. Reken op je gezond verstand. Merk je dat het kind al langere tijd gedrag stelt dat je verontrust, dan doe je er goed aan dit door te geven aan de ouders of meeouders. Je kan dan ook je directie verwittigen en contact opnemen met het centrum voor leerlingenbegeleiding. **Tenslotte ben jij geen professionele hulpverlener, therapeut of psycholoog.** Maar je staat niet alleen en kan terecht bij verschillende diensten en organisaties. Kijk zeker eens onder het deel 'Hulpverleningsaanbod' in deze kit (pag. 61). Zeer belangrijk: vertel het kind duidelijk dat jullie hulp zoeken in een moeilijke situatie, niet voor een moeilijk kind! Dat is belangrijk voor zijn zelfbeeld.

Deze handleiding wil de impact van het verkeersongeval niet dramatiseren, maar evenmin minimaliseren.

We willen je niet voorschrijven wat je wel en niet moet doen. Wel wil deze handleiding je aanknopingspunten en inspiratie bieden om met de kinderen uit jouw klas aan de slag te gaan tijdens en na deze moeilijke momenten.

Deze kit staat of valt met jou, de leerkracht die haar tot leven brengt. Er bestaan immers geen algemene wetten of regels die voor elk kind, elke klas, elke situatie gelden. Jij kent de kinderen uit je klas het best en voelt beter dan wie ook aan waar ze nood aan hebben en wat ze aankunnen. In deze kit vind je ideeën, achtergrond en tips die je hierbij helpen. Je hoeft daarbij niet altijd met de hele klas te werken. Het kan zijn dat sommige kinderen meer nood hebben dan andere om met het ongeval en de gevolgen bezig te zijn. Weet ook dat schijn soms bedriegt: sommige kinderen zijn er meer mee bezig dan ze laten merken.

Verwacht niet van jezelf dat je alles perfect aanvoelt en altijd juist reageert. Dat kan niemand. Weet dat een oprecht gebaar van zorg op zich al waardevol is. Door openheid te creëren om gevoelens te uiten en vragen bespreekbaar te maken, heb je al een erg grote stap gezet. Als je je onzeker voelt of twijfelt, overleg dan eens met je collega's of iemand die helemaal buiten de school staat. Dat kan je blik verruimen. Je kan ook altijd terecht bij het centrum voor leerlingenbegeleiding. Deze dienst is er speciaal voor jou, ook in moeilijke situaties zoals na een verkeersongeval. Of je kan contact opnemen met een medewerker van Rondpunt. Die kan je ondersteunen en de weg wijzen naar de juiste dienst- of hulpverlening.

Met deze handleiding geven we je eerst enkele suggesties om rond het verkeersongeval zelf te werken. Daarna is de handleiding onderverdeeld in verschillende thema's: iemand was getuige van een verkeersongeval, iemand is gewond, iemand is overleden, belangrijke en soms moeilijke thema's en hulpverleningsaanbod. Onder elk thema lees je achtergrond, lessuggesties, boekentips en eventueel

aansluitende educatieve pakketten en boeken voor volwassenen. In de educatieve pakketten vind je nog meer uitgewerkt lesmateriaal over specifieke thema's. De boeken voor volwassenen bieden je meer achtergrond bij bepaalde onderwerpen.

We gaan er bij de lessuggesties vanuit dat ze gebruikt kunnen worden wanneer een kind uit de klas zelf slachtoffer werd, maar ook wanneer een kind de gevolgen van een verkeersongeval ondervindt waarvan een naaste slachtoffer werd.

Naast deze kit geschreven voor leerkrachten van het kleuteronderwijs, willen we ook verwijzen naar de kit geschreven voor leerkrachten van het lager onderwijs. Wanneer een kind betrokken raakt bij een verkeersongeval, heeft dit immers vaak een impact op meerdere klassen omdat broers en zussen, nichten en neven, kennissen in dezelfde school schoollopen.

We wensen je veel sterkte toe,

het Rondpunt-team

Inhoudstafel

1. Aan de slag na een verkeersongeval	7
- Concrete lessuggesties	7
2. Kind is getuige	9
> 2.1 Algemene achtergrond	9
- Concrete lessuggesties	10
- Welke kinderboeken zijn interessant?	12
- Welk materiaal is interessant?	13
3. Kind is gewond	15
> 3.1 Algemene achtergrond	15
> 3.2 Hoe ervaren kinderen een ziekenhuisopname?	15
Concrete lessuggesties om het ziekenhuis te leren kennen	17
> 3.3 Suggesties om contact te houden met een kind dat lange tijd afwezig is	21
> 3.4 Concrete lessuggesties om te leren omgaan met een kind dat 'anders' is	22
> 3.5 Welke kinderboeken zijn interessant?	24
> 3.6 Wegwijs: werken rond ziekenhuis en anders zijn	26
4. Iemand is overleden	27
4.1 Wat meteen na een overlijden?	27
> Checklist 1: Wat bij het overlijden van een kleuter?	28
> Checklist 2: Wat bij het overlijden van een gezinslid van een kleuter?	34
> Checklist 3: Wat bij het overlijden van een familielid van een kleuter?	37
4.2 Werken rond het overlijden van een leerling of naaste op lange termijn	39
> Algemene achtergrond	39
> Waar houd je best rekening mee?	42
> Concrete lessuggesties	43
> Welke kinderboeken zijn interessant?	48
> Wegwijs: werken rond rouw	49

5. Belangrijke en soms moeilijke thema's	53
> 5.1 Communicatie met de (mee)ouders	53
- Ouders van het betrokken kind	53
- Ouders van de andere kinderen uit je klas	54
> 5.2 Behoeften van andere kinderen in het gezin	55
- Als een kind gewond raakte in een ongeval en moet revalideren	55
- Als iemand in het gezin is overleden	57
> 5.3 Omgaan met je eigen gevoelens	59
6. Hulpverleningsaanbod	61
> 6.1 Bewust kiezen voor een hulpverleningsdienst	61
> 6.2 De diensten	62
7. Bijlagen	65
> 7.1 Poppenkastverhaal 'De verdwenen bal'	65
> 7.2 Poppenkastspel 'Bobke naar het ziekenhuis'	65

ALGEMENE RICHTLIJNEN BIJ HET GEBRUIK VAN DE KIT

- > Voor de algemeenheid spreken we steeds over 'klasgenootje', 'kind', 'kleuter' en 'hij' als we spreken over de kleuter die gewond raakte of overleed of waarvan een gezinslid gewond raakte of overleed.
- > In de kit spreken we regelmatig over de ouders van het kind. Met 'ouders' bedoelen we ook elke andere persoon die een ouderrol op zich neemt of waarbij het kind verblijft. Verlies deze personen zeker niet uit het oog. Betrek hen en ook alle gezinsleden in een eventueel nieuw samengesteld gezin als volwaardige partners.
- > Bij wijze van voorbeeld vind je op verschillende plaatsen een lijst met boeken die je kan voorlezen, die de kinderen zelf kunnen lezen of die je als tip aan de ouders kan meegeven. We willen je graag aanmoedigen om de auteur en/of de titel van het boek ook via een zoekmachine na te slaan. Dit geeft vaak een update van het boek en interessante verwijzingen naar boeken met gelijkaardige thema's, en organisaties en instanties actief binnen dit thema. Ook komen regelmatig nieuwe boeken en materialen op de markt.

Rondpunt missie

Rondpunt ijvert voor een goede opvang van alle verkeersslachtoffers in Vlaanderen.

Wij zijn ervan overtuigd dat een betrokken en respectvolle omgang met verkeersslachtoffers, hun omgeving of de nabestaanden een verschil maakt. Wij geloven in de mogelijkheden van wie door een verkeersongeval geraakt werd.

Rondpunt investeert in betere kansen voor alle betrokkenen bij een verkeersongeval.

Wij willen de grote en kleine zorgen van verkeersslachtoffers en hun omgeving verlichten. Kinderen en jongeren krijgen hierbij onze bijzondere aandacht.

Wij roepen iedereen op om verkeersslachtoffers met de beste zorgen te omringen. Daarom ondersteunen wij de directe omgeving en de professionele hulpverleners bij het bieden van een goede opvang. Rondpunt werkt altijd samen, nooit alleen.

Wat doet Rondpunt

- > Rondpunt informeert en ondersteunt verkeersslachtoffers, hun omgeving en de nabestaanden van overleden slachtoffers.
- > Rondpunt biedt advies aan professionals en stimuleert samenwerking tussen professionele sectoren.
- > Rondpunt sensibiliseert en vraagt aandacht voor de vele gevolgen van een verkeersongeval zodat mensen zich beter bewust zijn van de invloed van een ongeval op iemands leven.

Leerkrachten kunnen bij Rondpunt terecht voor

- > een luisterend oor, ondersteuning en doorverwijzing naar de juiste dienst- of hulpverlening
- > informatie over de ZEBRA-acties (acties naar jonge verkeersslachtoffers) o.a. deze ZEBRA-kit, trajectbegeleiding voor jonge verkeersslachtoffers, de kindersite www.zebrawereld.be ...
- > de gids 'Als het verkeer je raakt. Praktische gids na een verkeersongeval'
- > de informatieve sites www.watnaeenverkeersongeval.be en www.rondpunt.be

1. Aan de slag na een verkeersongeval

Wanneer een kleuter slachtoffer werd van een verkeersongeval, kan dat bij de klasgenoten heel specifieke reacties oproepen. Ze zijn misschien boos op de persoon die hun klasgenootje aanreed en willen actie ondernemen voor meer verkeersveiligheid. Of ze zijn bang en durven zich niet meer in het verkeer te begeven. Er zijn een aantal dingen die je met de kinderen kan doen om hieraan tegemoet te komen. Jij bent als leerkracht het best geplaatst om te weten wat de kleuters uit jouw klas nodig hebben, wat werkt en wat niet.

CONCRETE LESSUGGESTIES

VERKEERSACTIE!

De kinderen kunnen de behoefte voelen om actie te ondernemen voor een veiliger verkeer. Onafhankelijk van het feit of er 'een schuldige' kan worden aangeduid, willen de kinderen zelf iets ondernemen om nieuwe verkeersongevallen te voorkomen. Het kan hen steunen wanneer jullie samen aan de slag gaan.

Bespreek met hen wat jullie kunnen doen om het verkeer veiliger te maken: een spandoek maken, een bord bij de schoolpoort zetten dat aanmaant tot trager rijden ...

Tip: Houd er rekening mee dat diegenen die betrokken waren bij het verkeersongeval zich hierdoor (mogelijk ten onrechte) schuldig kunnen voelen. Je kan de bedoeling van deze actie naar deze personen in een persoonlijk gesprek duidelijk maken. Ook kunnen ouders of familieleden van klasgenoten reeds een ongeval veroorzaakt hebben in het verleden. Hierdoor kan het klasgenootje zich schuldig voelen. Bespreek dit dan in een persoonlijk gesprek.

VROEMTUUT - INTIEM FIGURENTHEATER

Een verkeersongeval en de gevolgen ervan in de kleuterklas bespreken, kan een moeilijke opgave zijn voor een leerkracht. Het is immers een emotioneel geladen thema en elke kleuter beleeft dit op zijn manier. Een theaterstuk kan een opening maken om rond een aangrijpende gebeurtenis, die een verkeersongeval toch is, te werken. Omdat het theaterstuk een klassikaal gedeelde ervaring wordt, zet dit de kleuters aan om te praten over eigen ervaringen in het verkeer en worden gevoelens en (veilig) gedrag bespreekbaar gemaakt. Op een creatieve en niet belerende manier wordt duidelijk gemaakt dat het verkeer er is voor iedereen en dat het geen vijand hoeft te zijn.

Vroemtuut is speciaal ontwikkeld voor 4 tot 6-jarigen. Regisseur Wim Geysen maakt de keuze om voor deze leeftijdsgroep heel 'direct' te werken. Eén actrice met ervaring in het muzisch werken met kinderen brengt het stuk in de klas. De kleuters zitten rond een speelmat. Het maximaal aantal toeschouwers is dertig.

Op die manier wordt een zo groot mogelijke interactie met het publiek gewaarborgd.

De vertelling duurt ongeveer drie kwartier. Er zijn meerdere voorstellingen per dag mogelijk.

De actrice vertelt en verbeeldt het verhaal op een speelmat met behulp van handpoppen. Langs de ene kant staat er een grote boom waarin de poppen van Punkie, Roodpluim en Miep verborgen zitten en aan de andere kant van de stad bevindt zich het konijnenhol van Corry Konijn. En dan is er natuurlijk ook nog die vervelende Vroemtuut die de hele buurt onveilig maakt!

Meer informatie vind je op www.wimgeysen.be.

TERUG IN HET VERKEER

De kinderen kunnen in het begin angstig zijn om zich terug in het verkeer te begeven. Je bespreekt deze angst best openlijk en zoekt samen met hen naar een manier om ermee om te gaan.

Die manier is afhankelijk van de situatie van het verkeersongeval en van de noden van de kinderen zelf.

Je kan eventueel met de klas oefenen in praktijk: samen een tocht rond de school maken, stilstaan bij de moeilijke punten en deze oefenen (straat oversteken, kruispunt oversteken ...).

2. Kind is getuige

2.1 ALGEMENE ACHTERGROND

Kleuters die een verkeersongeval zien gebeuren, kunnen enorm geschokt zijn. Bij een verkeersongeval bekommeren volwassenen zich in de eerste plaats (terecht) om de gewonden. Kinderen die getuige waren, voelen zich daardoor soms in de steek gelaten. Ook zij hebben nood aan een zorgzame opvang.

Waarom is het belangrijk om ook hier voldoende aandacht aan te besteden? Iemand die getuige was van een verkeersongeval probeert te begrijpen wat er gebeurde: allerlei vragen spoken door het hoofd. Door erover te praten krijgt de kleuter de kans om samen met jou een antwoord te zoeken. Op sommige vragen is echter nooit een antwoord te vinden.

Voor een kleuter die een verkeersongeval zag gebeuren, zal de eerste keer dat hij zich opnieuw in het verkeer waagt niet altijd makkelijk zijn. Bepaalde geluiden, beelden, geuren doen het kind soms aan het ongeval terugdenken. Daardoor krijgt het kind het soms ook moeilijker in de klas. Het kind wordt te alert waardoor het snel en hevig schrikt van onverwachte gebeurtenissen.

Angst en onzekerheid zijn logische reacties op het gevaar van het ongeval: je bent bang en maakt je zorgen omdat het leven even aan een zijden draadje hing. Vóór het verkeersongeval was alles immers veilig. Nu kan dat gevoel opeens omslaan. De kleuter wordt plots geconfronteerd met zijn eigen kwetsbaarheid. Een andere typische reactie is woede: kwaad zijn op de auto, de politie, ouders, vrienden, de ziekenwagen ... Bij de oudere kleuters kan ook een schuldgevoel optreden. Al deze gevoelens zijn een reactie op het gevoel van machteloosheid.

Kleuters verwerken moeilijke gebeurtenissen door er nu eens wel, dan weer niet mee bezig te zijn. Dat is een normale, gezonde en natuurlijke reactie. Het stelt hen in staat het ongeval een plaats te geven en tegelijkertijd verder te kunnen met de dagelijkse bezigheden.

Terwijl de meeste volwassenen betekenis geven aan een schokkende gebeurtenis door erover te praten, doen kinderen dat meestal via spel en fantasie. **In hun spel kunnen kinderen makkelijker emoties kwijt.** Het is dan ook belangrijk dat ze niet alleen de mogelijkheid krijgen om hun gevoelens te uiten, maar dat ze ook gestimuleerd worden om dat te doen. De manier waarop ze zich uiten moet echter aanvaardbaar zijn. Ze mogen bijvoorbeeld geen andere kinderen pijn doen of iets stuk maken. Als leerkracht kan je samen met de kleuter op zoek gaan naar een gepaste uitlaatklep, bijvoorbeeld op een kussen slaan (emokussen in ZEBRA-kit), een bal tegen de muur gooien ...

Kleuters die een verkeersongeval zien gebeuren en daardoor geschokt zijn, hebben nood aan een snel **herstel van hun dagelijkse routine.** Ze willen terug een gevoel van zekerheid, controle en veiligheid ervaren. Sommige kinderen grijpen terug naar dingen die vroeger troost en veiligheid gaven of een periode waarin ze veiligheid ervoeren: duimzuigen, bedplassen, aanhankelijker worden. Een begripvolle en warme reactie is dan belangrijk.

Oudere kleuters kunnen ook '**magisch denken**'. Ze denken dat ze door hun gedachten de gebeurtenissen beïnvloeden. Bijvoorbeeld: 'Als ik de witte lijnen van het zebrapad niet raak, zal er geen ongeval gebeuren.' Dit geeft hen een gevoel van controle. Je kan hier als leerkracht in meegaan, maar benadruk dan duidelijk dat dit fantasie is en geef aan dat het in de echte wereld anders is. Geef de kleuters duidelijke en juiste informatie.

Houd er ook rekening mee dat een kind dat een ernstig verkeersongeval zag gebeuren, te kampen kan krijgen met **lichamelijke klachten**. De kleuter krijgt bijvoorbeeld onverklaarbare buikpijn of hoofdpijn. Pilletjes doen de pijn echter niet verdwijnen. De lichamelijke klachten zijn normaalgesproken van voorbijgaande aard.

Let erop dat je communiceert met de (mee)ouders als je werkt rond het verkeersongeval. Zo kunnen zij hun kind ook thuis goed opvangen. Je kan na de klasactiviteit met de (mee)ouders bespreken hoe het kind zich thuis en op school gedraagt. Weet dat het kind zich misschien niet vrij voelt om erover te praten omdat dit thuis niet de gewoonte is. Het is ook niet nodig dat een kind zowel op school als thuis in dezelfde mate en op dezelfde manier bezig is met het verkeersongeval. Het kan voor sommige kinderen comfortabel zijn om een plaats te hebben waar ze hier niet mee bezig hoeven te zijn.

Bespreek vooraf ook altijd met het betrokken kind wat je wil doen in de klas. Vraag of hij dat goed vindt en of hij zelf iets wil zeggen daarover. Dat is voor elke kleuter, in elke situatie anders.

MEER LEZEN?

Wanneer je op zoek bent naar meer achtergrondinformatie over schokkende gebeurtenissen bij kinderen, zijn de volgende boeken interessant:

Kinderen helpen na een schokkende gebeurtenis

Kinderwerking slachtofferhulp, Steunpunt Algemeen Welzijnswerk (in ZEBRA-kit).

Als het verkeer je raakt. Praktische gids na een verkeersongeval

Gratis publicatie van Rondpunt, te bestellen via info@rondpunt.be.

Beter omgaan met de emoties van kleuters met de methode van 'Het Toverbos'

Auteur: N. Jeannin, P. Adriaenssens en E. Mertens

Inhoud: Goed leren omgaan met emoties is van groot belang voor de persoonlijke ontwikkeling van jonge kinderen. Gevoelens van onveiligheid, pijn en emoties die voortvloeien uit conflict- of rouwsituaties, maar ook gevoelens van vreugde en trots: kinderen van 2,5 tot 5 jaar kunnen ze vaak moeilijk beheersen. Dit boek leert hoe je kleuters kunt helpen in het omgaan met hun emoties.

Door goed te kijken naar kinderen en het spel dat ze spelen, kunnen we namelijk veel afleiden over hun sociaal-emotionele welzijn. Van daaruit kunnen we onze kleuters spelenderwijs sociale vaardigheden bijbrengen. Dit boek introduceert daarvoor onder meer het spel 'Het Toverbos'.

Met deze methode, die dierenpoppen en verhalend materiaal gebruikt, worden kleuters weerbaarder, gaan ze zelf op zoek naar oplossingen en winnen ze aan zelfvertrouwen.

CONCRETE LESSUGGESTIES

SPEELMAT

Als een kleuter uit je klas getuige was van een verkeersongeval, kan dit nog lang blijven rondspoken in zijn hoofd. Met deze lesactiviteit geef je het kind de ruimte om hierover in de klas te vertellen en het gebeurde daarmee weer een stukje meer los te laten.

Nodig

- > verkeersmat
- > speelgoedautootjes, minifietsjes, poppetjes ...

Vooraf

Verzamel de kleuters in een kring rond de verkeersmat. Wanneer je werkt met de pop Jules in de klas, kan je ook gebruik maken van de vertelplaat bij het thema Jules op de fiets' (Themaboek 3, Uitgeverij Zwijsen). Als de betrokken kleuter het hiermee eens is, vertel je de kinderen dat hun klasgenootje een ongeval zag gebeuren en daarvan erg geschrokken is. De betrokken kleuter mag naspelen wat hij zag gebeuren en wat er daarna gebeurde. Hebben andere kinderen ook wel eens een ongeval zien gebeuren?

Hoe was dat dan? Wat zagen ze? Wat hoorden ze? Wat voelden ze? Wat wilden ze doen? Moesten ze er later nog aan terugdenken? Wat gebeurde er daarna? Kwam er politie? Een ziekenwagen?

Allemaal op de speelmat

De kinderen die dat willen, kunnen op de speelmat naspelen wat ze zagen. Houd het gesprek in de hand. Het kan zijn dat de kleuters elkaar proberen te overtreffen met stoere verhalen. Dat kan steunen maar het is belangrijk dat je het gesprek op tijd terug naar de reële situatie brengt.

Afsluiting

Vraag de kinderen of ze goed geluisterd hebben naar elkaar. Laat hen allemaal één element aanhalen dat ze hoorden in het verhaal van iemand anders.

Tip: Je kan deze lessuggestie combineren met de intieme kleutervoorstelling 'VROEMTUUT'. Deze voorstelling rond emoties in het verkeer is speciaal ontwikkeld voor 4 tot 6-jarigen. Meer informatie vind je op pagina 7.

POPPENKASTVERHAAL 'DE VERDWENEN BAL'

Wanneer jullie met de klas een ongeval zagen gebeuren, is het goed om daar in de klas nog op terug te komen. Het poppenkastverhaal 'De verdwenen bal' helpt om de kinderen te laten spreken over hun gevoelens na het ongeval.

Nodig

- > poppenkastverhaal (zie bijlage pagina 65)
- > poppenkastpoppen schildpad, egel en slak verkrijgbaar bij Leefsleutels (www.leefsleutels.be)
- > drie grote dozen
- > knutselmateriaal: slakkenhuis, schild van de schildpad, stekels van de egel, scharen, lijm, tekenpotloden ...

Voraf

Laat de kinderen in een kring zitten. Vraag de kleuters te vertellen wat ze gezien hebben van het ongeval. Wat dachten ze toen? Wat voelden ze? Waren ze boos? Bang? Verdrietig? Wat wilden ze doen? Vertel hen dat iedereen wel eens boos, bang, verdrietig, maar ook gelukkig of blij is. Iedereen laat dat op een andere manier zien en wil dan andere dingen doen. Kijk maar naar de egel, de slak en de schildpad.

Het verhaal

Speel het poppenkastverhaal.

Nadien

De kinderen versieren drie grote dozen als slakkenhuis, het schild van de schildpad en de stekels van de egel. Het slakkenhuis krijgt een verdrietig gezicht, het schild van de schildpad een bang gezicht en de doos met stekels een boos gezicht.

In een kringgesprek praten jullie na over verdrietig, bang en boos zijn. Wie reageert zoals de slak, de schildpad of de egel? Wie reageert nog anders, zoals buikpijn krijgen of heel druk beginnen doen? Wat helpt de kinderen als ze verdrietig, bang of boos zijn? Wat kan de slak, de schildpad en de egel helpen? Wanneer jullie iets gevonden hebben om de dieren op te beuren, mogen de verdrietige, bange en boze gezichten weg:

de bui is over en jullie houden de mooie huisjes over.

GEVOELENS UITEN OP MUZIEK

Muziek maakt het mogelijk om kleuters gevoelens te laten herkennen en vervolgens uit te spreken of uit te beelden. Als je merkt dat het voor een aantal kinderen goed zou zijn te werken rond emoties naar aanleiding van het verkeersongeval, maar niet voor de hele klas, kan je deze algemene activiteit rond gevoelens doen. De kinderen gebruiken hiervan zelf wat ze nodig hebben voor hun verwerking.

Nodig

- > ruimte waar de kinderen vrij kunnen bewegen
- > emoborden (in ZEBRA-kit)
- > muziek: blij, boos, bang, verdrietig ...

Tip: Hierbij kan je ruimer gaan dan de traditionele klassieke muziek. Een stukje heavy metal toont bijvoorbeeld heel goed aan wat 'kwaad' is, of sommige kinderen worden er misschien bang van.

Vooraf

Je zoekt met de kleuters een plaats op waar ze ruimte hebben om vrij te bewegen zoals de turnzaal of de refter. Verzamel de kinderen in een kring. Vraag hen hoe ze zich voelen als ze een cadeautje krijgen. Blij? En als er iemand hen pijn doet? Boos? Welke gevoelens kennen ze nog? De emoborden kunnen ondersteunen. Vertel dat jullie samen naar muziekstukjes zullen luisteren die telkens een gevoel uitdrukken.

Muziek

Luister samen een voor een naar de muziekstukjes. Bespreek met de kinderen welk gevoel ze hebben bij welke muziek. Wat doe je als je boos, blij, bang, verdrietig bent? Zet de muziek terug aan en laat de kinderen dansen op de muziek.

Afsluiting

Laat de kinderen opnieuw plaatsnemen in een kring. Laat hen uitbeelden hoe ze zich nu voelen. Benoem met de klas het gevoel van elk kind.

WELKE KINDERBOEKEN ZIJN INTERESSANT?

Joost is blij

Auteur: J. Van der Leij

Onderwerp: gevoelens

Korte inhoud: Een prentenboek dat je kan voorlezen om emoties bespreekbaar te maken en om duidelijk te maken hoe je negatieve emoties kan stoppen en vervangen door een goed gevoel.

Leeftijd: vanaf 3 jaar

Wat schilt er met je? Voel jij je goed in je pel?

Auteur: S. Freymann en J. Elffers

Onderwerp: gevoelens

Korte inhoud: Een beeldverhaal over groenten en fruit en emoties. Lachende paprika's, huilende kiwi's, boze appeltjes, verongelijkte uitjes, een zoenende aardbei, een verlegen meloen, ...

Leeftijd: vanaf 5 jaar

Boos

Auteur: S. Verroken

Onderwerp: boos zijn, gevoelens

Korte inhoud: Eend voelt zich ongelukkig en boos. Met zijn knuffel wandelt het dier door een donker landschap: grijze wolken, regendruppels en zwarte bloemen. Gelukkig zijn er onderweg dieren die Eend helpen vooruit te kijken. Zo ontdekt Eend de kleur van het gras, de bloemen, de blauwe lucht en de zon. De boze gevoelens en tranen zijn voorbij. Boos is een beeldend prentenboek om met peuters en kleuters over gevoelens, dieren en kleuren te praten.

Leeftijd: vanaf 3 jaar

WELK MATERIAAL IS INTERESSANT?

Een doos vol gevoelens

Auteur: M. Kog

Inhoud: 'Een doos vol gevoelens' is ontworpen om de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen te ondersteunen en is opgebouwd rond de vier basisgevoelens: blij, bang, boos, verdrietig. Op een speelse manier leren kinderen gevoelens (h)erkennen, begrijpen en uiten. Het beheersen van de basisgevoelens geeft jonge kinderen een eerste houvast tot een rijk emotioneel leven.

De doos bevat een rijkdom aan activiteiten om verschillende jaren met kinderen rond gevoelens te kunnen werken.

Inhoud doos:

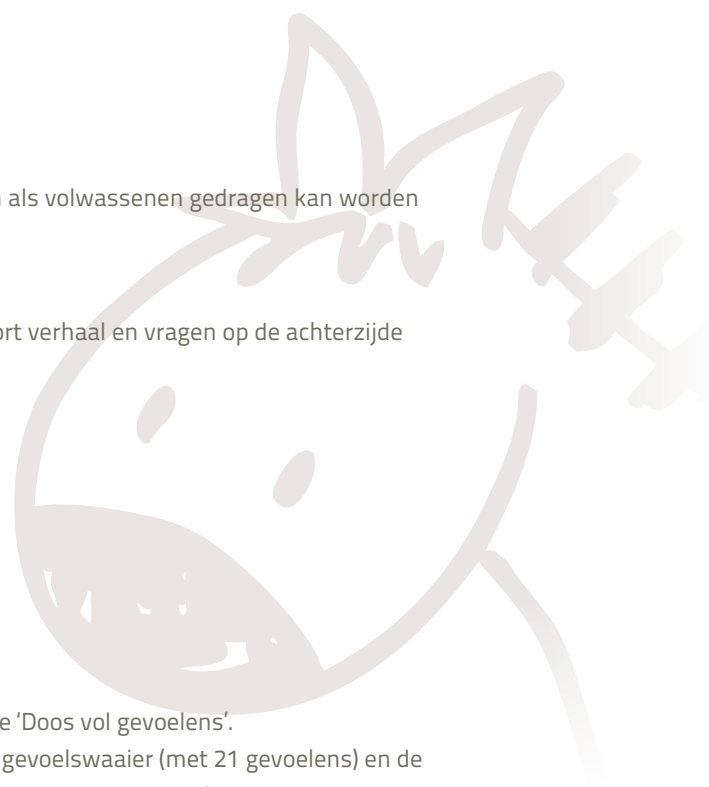
- > een handleiding met kopieerbladen
- > 4 draagbare gevoelshuisjes
- > 4 maskers: 1 masker per gevoel dat zowel door kinderen als volwassenen gedragen kan worden
- > 17 vingerpopjes
- > 16 plaatjes met de gevoelsfiguren
- > 48 situatieplaatjes: 12 tekeningen per gevoel met een kort verhaal en vragen op de achterzijde
- > 4 grote platen met de gevoelsfiguren
- > een gevoelsplaat (een draaischijf)
- > een cd met gevoelsgeladen muziek
- > een emometer
- > een stevige opbergkoffer met handvat

Een huis vol gevoelens en axen

Auteur: F. Laevers

Inhoud: Het 'Huis vol gevoelens en axen' is het vervolg op de 'Doos vol gevoelens'.

De twee belangrijkste innovaties zijn de introductie van de gevoelswaaier (met 21 gevoelens) en de integratie van de Axenroos van Nand Cuvelier. 'Een huis vol gevoelens en axen' biedt een betrouwbare en

krachtige ondersteuning aan kinderen om gevoelens te benoemen en te (h)erkennen, en te leren hoe deze een uitwerking hebben op hun relaties met anderen.

Met mooie illustraties zijn de activiteiten opgebouwd rond een waaier van gevoelens: eenzaam, ongelukkig, bang, verlegen, beschaamd, verdrietig, trots, ontroerd, verliefd, in paniek, ontgoocheld, woedend, blij, dankbaar, onrustig, jaloers, schuldig, beledigd, veilig, gelukkig en machteloos.

Om de kinderen zicht te helpen krijgen op hoe mensen met elkaar omgaan, onderscheidt de Axenroos tien relatiewijzen. Die worden elk voorgesteld door een totemdier.

Leeftijd: kinderen tussen 5 en 12 jaar

Let erop dat je communiceert met de (mee)ouders als je werkt rond het verkeersongeval. Zo kunnen zij hun kind ook thuis goed opvangen. Je kan na de klasactiviteit met de (mee)ouders bespreken hoe het kind zich thuis en op school gedraagt. Weet dat het kind zich misschien niet vrij voelt om erover te praten omdat dit thuis niet de gewoonte is. Het is ook niet nodig dat een kind zowel op school als thuis in dezelfde mate en op dezelfde manier bezig is met het verkeersongeval. Het kan voor sommige kinderen comfortabel zijn om een plaats te hebben waar ze hier niet mee bezig hoeven te zijn.

Bespreek vooraf ook altijd met het betrokken kind wat je wil doen in de klas. Vraag of hij dat goed vindt en of hij zelf iets wil zeggen daarover. Dat is voor elke kleuter, in elke situatie anders.

MEER LEZEN?

Wanneer je op zoek bent naar meer achtergrondinformatie over schokkende gebeurtenissen bij kinderen, zijn de volgende boeken interessant:

Kinderen helpen na een schokkende gebeurtenis

Kinderwerking slachtofferhulp, Steunpunt Algemeen Welzijnswerk (in ZEBRA-kit).

Als het verkeer je raakt. Praktische gids na een verkeersongeval

Gratis publicatie van Rondpunt, te bestellen via info@rondpunt.be.

Beter omgaan met de emoties van kleuters met de methode van 'Het Toverbos'

Auteur: N. Jeannin, P. Adriaenssens en E. Mertens

Inhoud: Goed leren omgaan met emoties is van groot belang voor de persoonlijke ontwikkeling van jonge kinderen. Gevoelens van onveiligheid, pijn en emoties die voortvloeien uit conflict- of rouwsituaties, maar ook gevoelens van vreugde en trots: kinderen van 2,5 tot 5 jaar kunnen ze vaak moeilijk beheersen. Dit boek leert hoe je kleuters kunt helpen in het omgaan met hun emoties.

Door goed te kijken naar kinderen en het spel dat ze spelen, kunnen we namelijk veel afleiden over hun sociaal-emotionele welzijn. Van daaruit kunnen we onze kleuters spelenderwijs sociale vaardigheden bijbrengen. Dit boek introduceert daarvoor onder meer het spel 'Het Toverbos'.

Met deze methode, die dierenpoppen en verhalend materiaal gebruikt, worden kleuters weerbaarder, gaan ze zelf op zoek naar oplossingen en winnen ze aan zelfvertrouwen.

CONCRETE LESSUGGESTIES

SPEELMAT

Als een kleuter uit je klas getuige was van een verkeersongeval, kan dit nog lang blijven rondspoken in zijn hoofd. Met deze lesactiviteit geef je het kind de ruimte om hierover in de klas te vertellen en het gebeurde daarmee weer een stukje meer los te laten.

Nodig

- > verkeersmat
- > speelgoedautootjes, minifietsjes, poppetjes ...

Vooraf

Verzamel de kleuters in een kring rond de verkeersmat. Wanneer je werkt met de pop Jules in de klas, kan je ook gebruik maken van de vertelplaat bij het thema Jules op de fiets' (Themaboek 3, Uitgeverij Zwijsen). Als de betrokken kleuter het hiermee eens is, vertel je de kinderen dat hun klasgenootje een ongeval zag gebeuren en daarvan erg geschrokken is. De betrokken kleuter mag naspelen wat hij zag gebeuren en wat er daarna gebeurde. Hebben andere kinderen ook wel eens een ongeval zien gebeuren?

Hoe was dat dan? Wat zagen ze? Wat hoorden ze? Wat voelden ze? Wat wilden ze doen? Moesten ze er later nog aan terugdenken? Wat gebeurde er daarna? Kwam er politie? Een ziekenwagen?

Allemaal op de speelmat

De kinderen die dat willen, kunnen op de speelmat naspelen wat ze zagen. Houd het gesprek in de hand. Het kan zijn dat de kleuters elkaar proberen te overtreffen met stoere verhalen. Dat kan steunen maar het is belangrijk dat je het gesprek op tijd terug naar de reële situatie brengt.

Afsluiting

Vraag de kinderen of ze goed geluisterd hebben naar elkaar. Laat hen allemaal één element aanhalen dat ze hoorden in het verhaal van iemand anders.

Tip: Je kan deze lessuggestie combineren met de intieme kleutervoorstelling 'VROEMTUUT'. Deze voorstelling rond emoties in het verkeer is speciaal ontwikkeld voor 4 tot 6-jarigen. Meer informatie vind je op pagina 7.

POPPENKASTVERHAAL 'DE VERDWENEN BAL'

Wanneer jullie met de klas een ongeval zagen gebeuren, is het goed om daar in de klas nog op terug te komen. Het poppenkastverhaal 'De verdwenen bal' helpt om de kinderen te laten spreken over hun gevoelens na het ongeval.

Nodig

- > poppenkastverhaal (zie bijlage pagina 65)
- > poppenkastpoppen schildpad, egel en slak verkrijgbaar bij Leefsleutels (www.leefsleutels.be)
- > drie grote dozen
- > knutselmateriaal: slakkenhuis, schild van de schildpad, stekels van de egel, scharen, lijm, tekenpotloden ...

Voraf

Laat de kinderen in een kring zitten. Vraag de kleuters te vertellen wat ze gezien hebben van het ongeval. Wat dachten ze toen? Wat voelden ze? Waren ze boos? Bang? Verdrietig? Wat wilden ze doen? Vertel hen dat iedereen wel eens boos, bang, verdrietig, maar ook gelukkig of blij is. Iedereen laat dat op een andere manier zien en wil dan andere dingen doen. Kijk maar naar de egel, de slak en de schildpad.

Het verhaal

Speel het poppenkastverhaal.

Nadien

De kinderen versieren drie grote dozen als slakkenhuis, het schild van de schildpad en de stekels van de egel. Het slakkenhuis krijgt een verdrietig gezicht, het schild van de schildpad een bang gezicht en de doos met stekels een boos gezicht.

In een kringgesprek praten jullie na over verdrietig, bang en boos zijn. Wie reageert zoals de slak, de schildpad of de egel? Wie reageert nog anders, zoals buikpijn krijgen of heel druk beginnen doen? Wat helpt de kinderen als ze verdrietig, bang of boos zijn? Wat kan de slak, de schildpad en de egel helpen? Wanneer jullie iets gevonden hebben om de dieren op te beuren, mogen de verdrietige, bange en boze gezichten weg:

de bui is over en jullie houden de mooie huisjes over.

GEVOELENS UITEN OP MUZIEK

Muziek maakt het mogelijk om kleuters gevoelens te laten herkennen en vervolgens uit te spreken of uit te beelden. Als je merkt dat het voor een aantal kinderen goed zou zijn te werken rond emoties naar aanleiding van het verkeersongeval, maar niet voor de hele klas, kan je deze algemene activiteit rond gevoelens doen. De kinderen gebruiken hiervan zelf wat ze nodig hebben voor hun verwerking.

Nodig

- > ruimte waar de kinderen vrij kunnen bewegen
- > emoborden (in ZEBRA-kit)
- > muziek: blij, boos, bang, verdrietig ...

Tip: Hierbij kan je ruimer gaan dan de traditionele klassieke muziek. Een stukje heavy metal toont bijvoorbeeld heel goed aan wat 'kwaad' is, of sommige kinderen worden er misschien bang van.

Vooraf

Je zoekt met de kleuters een plaats op waar ze ruimte hebben om vrij te bewegen zoals de turnzaal of de refter. Verzamel de kinderen in een kring. Vraag hen hoe ze zich voelen als ze een cadeautje krijgen. Blij? En als er iemand hen pijn doet? Boos? Welke gevoelens kennen ze nog? De emoborden kunnen ondersteunen. Vertel dat jullie samen naar muziekstukjes zullen luisteren die telkens een gevoel uitdrukken.

Muziek

Luister samen een voor een naar de muziekstukjes. Bespreek met de kinderen welk gevoel ze hebben bij welke muziek. Wat doe je als je boos, blij, bang, verdrietig bent? Zet de muziek terug aan en laat de kinderen dansen op de muziek.

Afsluiting

Laat de kinderen opnieuw plaatsnemen in een kring. Laat hen uitbeelden hoe ze zich nu voelen. Benoem met de klas het gevoel van elk kind.

WELKE KINDERBOEKEN ZIJN INTERESSANT?

Joost is blij

Auteur: J. Van der Leij

Onderwerp: gevoelens

Korte inhoud: Een prentenboek dat je kan voorlezen om emoties bespreekbaar te maken en om duidelijk te maken hoe je negatieve emoties kan stoppen en vervangen door een goed gevoel.

Leeftijd: vanaf 3 jaar

Wat schilt er met je? Voel jij je goed in je pel?

Auteur: S. Freymann en J. Elffers

Onderwerp: gevoelens

Korte inhoud: Een beeldverhaal over groenten en fruit en emoties. Lachende paprika's, huilende kiwi's, boze appeltjes, verongelijkte uitjes, een zoenende aardbei, een verlegen meloen, ...

Leeftijd: vanaf 5 jaar

Boos

Auteur: S. Verroken

Onderwerp: boos zijn, gevoelens

Korte inhoud: Eend voelt zich ongelukkig en boos. Met zijn knuffel wandelt het dier door een donker landschap: grijze wolken, regendruppels en zwarte bloemen. Gelukkig zijn er onderweg dieren die Eend helpen vooruit te kijken. Zo ontdekt Eend de kleur van het gras, de bloemen, de blauwe lucht en de zon. De boze gevoelens en tranen zijn voorbij. Boos is een beeldend prentenboek om met peuters en kleuters over gevoelens, dieren en kleuren te praten.

Leeftijd: vanaf 3 jaar

WELK MATERIAAL IS INTERESSANT?

Een doos vol gevoelens

Auteur: M. Kog

Inhoud: 'Een doos vol gevoelens' is ontworpen om de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen te ondersteunen en is opgebouwd rond de vier basisgevoelens: blij, bang, boos, verdrietig. Op een speelse manier leren kinderen gevoelens (h)erkennen, begrijpen en uiten. Het beheersen van de basisgevoelens geeft jonge kinderen een eerste houvast tot een rijk emotioneel leven.

De doos bevat een rijkdom aan activiteiten om verschillende jaren met kinderen rond gevoelens te kunnen werken.

Inhoud doos:

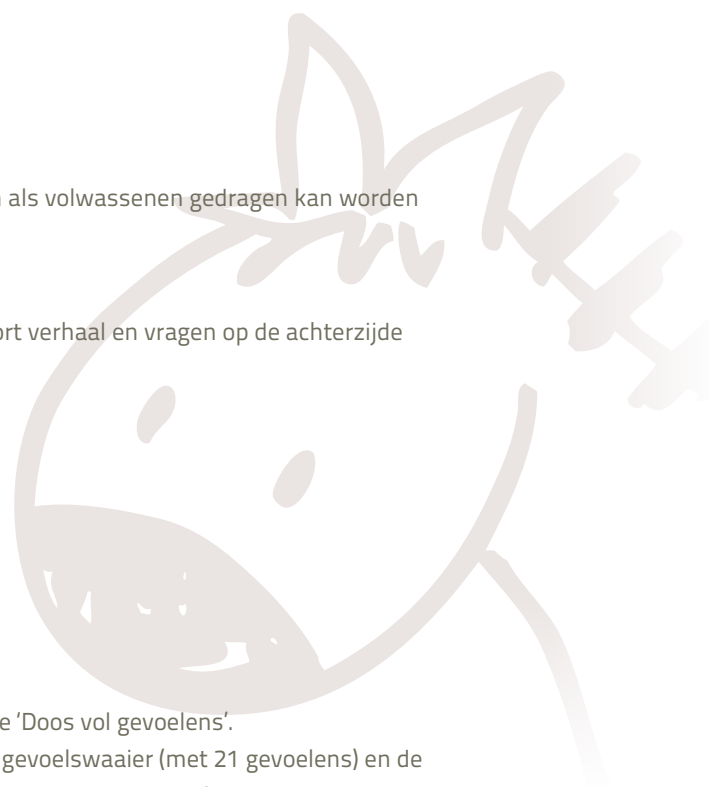
- > een handleiding met kopieerbladen
- > 4 draagbare gevoelshuisjes
- > 4 maskers: 1 masker per gevoel dat zowel door kinderen als volwassenen gedragen kan worden
- > 17 vingerpopjes
- > 16 plaatjes met de gevoelsfiguren
- > 48 situatieplaatjes: 12 tekeningen per gevoel met een kort verhaal en vragen op de achterzijde
- > 4 grote platen met de gevoelsfiguren
- > een gevoelsplaat (een draaischijf)
- > een cd met gevoelsgeladen muziek
- > een emometer
- > een stevige opbergkoffer met handvat

Een huis vol gevoelens en axen

Auteur: F. Laevers

Inhoud: Het 'Huis vol gevoelens en axen' is het vervolg op de 'Doos vol gevoelens'.

De twee belangrijkste innovaties zijn de introductie van de gevoelswaaier (met 21 gevoelens) en de integratie van de Axenroos van Nand Cuvelier. 'Een huis vol gevoelens en axen' biedt een betrouwbare en

krachtige ondersteuning aan kinderen om gevoelens te benoemen en te (h)erkennen, en te leren hoe deze een uitwerking hebben op hun relaties met anderen.

Met mooie illustraties zijn de activiteiten opgebouwd rond een waaier van gevoelens: eenzaam, ongelukkig, bang, verlegen, beschaamd, verdrietig, trots, ontroerd, verliefd, in paniek, ontgoocheld, woedend, blij, dankbaar, onrustig, jaloers, schuldig, beledigd, veilig, gelukkig en machteloos.

Om de kinderen zicht te helpen krijgen op hoe mensen met elkaar omgaan, onderscheidt de Axenroos tien relatiewijzen. Die worden elk voorgesteld door een totemdier.

Leeftijd: kinderen tussen 5 en 12 jaar

3. Kind is gewond

3.1 ALGEMENE ACHTERGROND

Verkeersongevallen kunnen tot ernstige letsels leiden. Wanneer een kleuter uit je klas na een ongeval moet worden opgenomen in het ziekenhuis en daarna misschien zelfs moet revalideren, betekent dat zowel voor het kind als voor zijn klasgenootjes een schok. Wanneer het kind nadien terug in de klas komt, is het mogelijk niet meer helemaal dezelfde persoon als voor het ongeval.

Het kind heeft in elk geval heel wat meegemaakt, soms heel pijnlijke of nare dingen. Het ene kind wil hierover vertellen, het andere kind zwijgt er liever over. In dit deel van de Reactiekit voor kleuteronderwijs geven we je lessuggesties bij drie specifieke contexten.

Kleuters vertrouwd maken met het ziekenhuis of revalidatiecentrum.

Sommige kleuters zijn al eens in een ziekenhuis geweest voor een bezoek aan een vriendje of familielid, voor een gericht onderzoek, een gewoon doktersbezoek of ze hebben misschien al eens een ongeval meegemaakt. Toch zullen het grote gebouw en de vreemde instrumenten hen waarschijnlijk overdonderen. Door met de kleuters te werken rond het ziekenhuis of revalidatiecentrum, voelen ze zich geruster.

Contact onderhouden als de kleuter lange tijd afwezig is.

Het kind is soms lange tijd afwezig om te herstellen. Na de ziekenhuisopname volgt misschien nog een revalidatie, als de gevolgen beperkt blijven bij een therapeut in de buurt (bijvoorbeeld een kinesitherapeut), bij ernstige gevolgen in een revalidatiecentrum. Het kind kan zich in deze periode heel alleen voelen. Zowel voor het kind zelf als voor de hele klas kan het fijn zijn om contact te houden.

Leren omgaan met iemand die 'anders' is.

Misschien is het kind veranderd wanneer het terugkomt in de klas. Misschien zit het in een rolstoel of heeft het te kampen met een hersenletsel waardoor het minder goed kan volgen in de les. Zowel voor de kleuter als voor de klasgenoten betekent dat een hele aanpassing. Je kan je met de kinderen uit de klas voorbereiden op de terugkomst van het kind dat nu 'anders' is. Ook als een broertje, zusje, mama of papa van een kind 'anders' is na een verkeersongeval, kan je hier rond werken in de klas.

Vooraleer we enkele concrete lessuggesties geven, gaan we kort in op hoe kleuters een ziekenhuisopname ervaren.

3.2 HOE ERVAREN KINDEREN EEN ZIEKENHUISOPNAME?

Een opname in het ziekenhuis is een emotionele gebeurtenis, zowel voor kinderen als voor volwassenen. Het is goed je een idee te vormen over hoe kinderen aankijken tegen het ziekenhuis en een ziekenhuisopname. Dat verschilt door de verschillende ontwikkelingsniveau's, van kind tot kind.

Kinderen tot ongeveer zes jaar die in het ziekenhuis liggen, begrijpen nog niet waarom hun ouders er niet zijn, net nu zij hen zo hard nodig hebben. Omdat ze zich in de steek gelaten voelen, kunnen ze **boos en verdrietig** reageren. Ze voelen zich **angstig en alleen**. Bij zulke ingrijpende gebeurtenis regresseren sommige kinderen ook: ze stellen gedrag dat ze eigenlijk al ontgroeid zijn en gaan bijvoorbeeld terug bedplassen. In veel ziekenhuizen kunnen de ouders overnachten bij het kind.

Dat maakt het kind meestal wat minder angstig. Omdat kinderen niet altijd begrijpen waarom ze in het

ziekenhuis zijn en wat er met hen zal gebeuren, proberen ze dit zelf in te vullen. Hun **fantasie** strookt echter vaak niet met de realiteit. Ze denken bijvoorbeeld dat het ziekenhuis een straf is voor iets dat ze fout hebben gedaan, bijvoorbeeld het feit dat ze een keer zonder jas buiten liepen.

Ook over de behandeling die ze moeten ondergaan heeft het kind grote fantasieën én angsten. Het kind weet nog niet goed hoe zijn lichaam werkt en maakt zich er dus zelf een voorstelling van. Uit onzekerheid gaat zijn fantasie de vrije loop. Die is meestal gruwelijker dan de werkelijkheid. Juiste informatie kan dan een geruststelling zijn.

De kinderen vinden het angstaanjagend om te beseffen dat hun **lichaam**, dat zij nodig hebben om de wereld te verkennen, **plots niet meer mee wil**. Door de aard van de kwetsuur moet het kind bovendien vaak veel in bed blijven. Ook dit is voor het kind moeilijk. Het kind wil naar school, spelen, thuis zijn.

Vroegere ervaringen kunnen in het ziekenhuis plots naar boven komen. Een kind dat ooit iemand kende die in het ziekenhuis is overleden, denkt misschien dat het zelf ook dood zal gaan in het ziekenhuis. Of een kleuter is over zijn toeren wanneer een verpleger zegt dat het met een spuitje in slaap zal worden gedaan omdat het terugdenkt aan de dierenarts die pas nog de poes heeft laten inslapen met een spuitje. Kleuters vrezes soms dat hun ouders verloren zullen lopen in het ziekenhuis en hen niet meer zullen terugvinden.

MEER LEZEN?

De gezondheidsbib van CM

Zoek je een boek, lespakket, brochure, artikel of spelmateriaal rond een gezondheidsonderwerp? Ga dan ook eens kijken in een gezondheidsbibliotheek van de Christelijke Mutualiteit. Je kan er een kijkje nemen, materiaal ontlenen of op het internet de catalogoog raadplegen.

Openingsuren en uitleenvoorwaarden vind je op de site.

Contactgegevens: www.gezondheidsbib.be

Stichting Kind en Ziekenhuis

De stichting 'Kind en Ziekenhuis' zet zich in voor het welzijn van het kind vóór, tijdens en na een opname in het ziekenhuis. Op de website vind je meer informatie over o.a. het basisschoolproject.

Contactgegevens: www.kindenziekenhuis.nl

Ziekenhuisschool UZ Leuven/Trefpunt onderwijs aan zieke kinderen

De site van de ziekenhuisschool UZ Leuven biedt informatie aan ouders, maar ook aan directie en leerkrachten over onderwijs- en samenwerkingsmogelijkheden. De ziekenhuisschool benadrukt het belang van onderwijs en sociaal contact bij langdurig zieke kinderen.

De school bundelde tevens inzichten, getuigenissen en tips van experts en ervaringsdeskundigen in het boek 'Geef me veerkracht'. 'Geef me veerkracht' is een opsteker **voor al wie betrokken is bij de schoolcarrière van zieke kinderen**. Het is geschreven vanuit de overtuiging dat ziek zijn geen belemmering hoeft te zijn voor de ontwikkeling van een kind.

Het boek is te koop in de betere boekhandel, via info@ziekenhuisschool.be of www.davidsfonds.be voor 19,95 euro.

Contactgegevens: www.kuleuven.be/uzschool/p/leerkracht.html

CONCRETE LESSUGGESTIES OM HET ZIEKENHUIS BETER TE LEREN KENNEN

VRAGENDOOS

Nodig

- > praatstok
- > boek 'Kunnen dokters ziek worden?' van D. Musschoot (in ZEBRA-kit)
- > computer/beamer

Voraf

Vertel de kinderen dat hun klasgenootje een ongeval meemaakte en nu in het ziekenhuis ligt. Hij zal dus een tijdje niet naar school komen. Je kan hen kort uitleggen wat er gebeurd is. Vraag de kinderen of ze weten wat een ziekenhuis is. Vertel hen dat je samen zal kijken naar een filmpje van 'Pingu in het ziekenhuis'.

Filmpje

Kijk samen naar het filmpje van Pingu: www.youtube.com (zoekterm 'Pingu in hospital').

Kringgesprek

Vraag de kinderen of zij zelf wel eens in een ziekenhuis zijn geweest. Wat herinneren ze zich daarvan? Welke vragen hebben ze?

Schrijf aan de hand van drie centrale vragen op wat de kinderen zeggen:

- > Wat weet je?
- > Wat wil je weten?
- > Wat wil je doen?

Je geeft deze drie thema's weer met drie getekende symbolen. Daaronder bundel je de vragen over deze drie onderwerpen. Jullie zoeken samen hoe jullie alle vragen oplossen en invullen. De kinderen mogen niet door elkaar praten. Een hulpmiddel hierbij is een praatstok. Alleen het kind dat de praatstok heeft, mag spreken. Hierop stem jij de verdere activiteiten af.

Tip: Voor heel wat antwoorden kan je terecht in het boek 'Kunnen dokters ziek worden?' van D. Musschoot.

Afsluiting

Zet een brievenbus in de klas. Vertel de kinderen dat ze op een briefje mogen tekenen waarover ze een vraag hebben. Jij schrijft er de vraag bij. Laat de doos enkele weken in de klas staan. Regelmatig open je de doos en bespreken jullie de vragen die je uit de doos haalde.

MATERIAAL VERZAMELEN EN UITSTALLEN

Als de kinderen in de 'Vragendoos' aangeven dat ze benieuwd zijn naar de materialen die in het ziekenhuis worden gebruikt, gaan jullie dit samen verkennen.

Nodig

- > materiaal uit het ziekenhuis

Voraf

Lees een gedicht voor.

*Oewah – oewah – oewah – oe!
Waar moet dat zo snel naartoe?
De wagen met het rode kruis
rijdt regelrecht naar 't ziekenhuis.*

*Witte bedjes
glad en netjes
op een rij.
Kijk, je kunt er nèt nog bij.*

*Heb je roodvonk? Rode hond?
Zit je vol met rode stippen?
Laat je je amandelen knippen?
Dokter maakt je weer gezond.*

(Uit 'Een jaartje rond' van R. Struelens)

Vraag de kinderen om thuis op zoek te gaan naar materiaal dat bij het ziekenhuis hoort of prenten die met het ziekenhuis te maken hebben. Uiteraard draag ook jij je steentje bij.

Kringgesprek

Laat de kinderen hun spullen en prenten in het midden zetten. Wat staat er allemaal? Waarvoor dient het? Zou hun klasgenootje dat nu ook gebruiken? Jij vult de kinderen aan. Het is mogelijk dat kinderen prenten of spullen meebrengen waarvan je zelf het fijne niet weet. Zeg dat eerlijk tegen de kinderen en beloof dat je het zal uitzoeken. Zoek hulp bij iemand die er meer van afweet en kom er nadien op terug in de klas.

Afsluiting

Geef de materialen een plaats in de klas. Tijdens een vrij moment kunnen de kinderen de spullen nog eens van dichterbij bekijken of ermee spelen.

VOORLEESBOEK OVER HET ZIEKENHUIS

Nodig

- > voorleesboek over het ziekenhuis
- > per kind twee afbeeldingen van een dokterstasje (op A4-papier)
- > gekleurd papier (uit tijdschriften, cadeaupapier ...)
- > doktersmateriaal: per kind een pleister, spuit, verband, stokje om in de mond te kijken ...

Voraf

Ontleen in de bibliotheek een voorleesboek over het ziekenhuis. Een lijst met suggesties vind je bij 'Welke kinderboeken zijn interessant?' in dit hoofdstuk (zie pagina 24). Verzamel de kinderen in een kring. Vertel hen dat je een verhaal zal voorlezen. Dat verhaal gaat over het ziekenhuis.

Leesmoment

Lees het verhaal voor.

Kringgesprek

Praat met de kinderen na over het verhaal. Wie moest er ook al eens naar het ziekenhuis? Was je ziek? Had je iets gebroken? Wat vond je leuk? Waarvoor was je bang? Lag je alleen op een kamer of waren er nog andere zieke kinderen? Kreeg je bezoek? Een cadeautje? Was je blij dat je weer naar huis kon? Welke mensen lopen allemaal rond in het ziekenhuis? Wat hebben ze allemaal bij zich? Waarom moest ons klasgenootje naar het ziekenhuis? Weet je wanneer ons klasgenootje naar huis mag?

Knutselmoment

Geef de kinderen allemaal twee getekende dokterstasjes (op A4-papier). Het eerste dokterstasje mogen ze versieren met verschillende soorten papier (scheuren en plakken). In het tweede tasje plakken de kinderen het materiaal van een dokter: een pleister, een spuit, een verband, een stokje om in de mond te steken ... Op het einde niet je de twee tasjes onderaan aan elkaar. Elk kind heeft nu zijn eigen dokterstasje dat het kan openen en sluiten.

Variant: De kinderen kunnen ook vrij kiezen hoe ze hun dokterstasje knutselen met knutselmateriaal dat op de tafels ligt: rolletjes, doosjes, papier, karton, stoffen, rietjes ...

POPPENKASTSPEL 'BOBKE NAAR HET ZIEKENHUIS'

In dit poppenkastspel leren de kinderen de ziekenwagen en het ziekenhuis kennen. Je kan het verhaal in verschillende delen spelen.

Nodig

- > poppenkastspel 'Bobke naar het ziekenhuis' (zie bijlage pagina 65)
- > 7 poppenkastpoppen
- > ziekenwagen
- > draagbed
- > papier
- > balpen
- > zaklamp
- > plaat
- > plastic schort
- > grote scherpe naald of rode viltstift
- > pleister
- > rolletjes toiletpapier
- > wit verband
- > klein leesboekje
- > beker of bolletjes van aluminiumfolie voor gewichten
- > plank

Vooraf

Verzamel de kinderen in een kring. Vertel hen dat ze een poppenkastspel gaan zien.

Poppenkastspel

Speel het spel (zie bijlage pagina 65)

Afsluiting

Praat met de kinderen na. Wie heeft al eens een been gebroken? Hoe kwam dat? Moest je toen ook naar het ziekenhuis? Kreeg je een gipsverband? Vond je dat leuk? Was je bang? Mochten anderen erop tekenen of hun naam schrijven? Moest het gips lang aan blijven? Moest je daarna terug oefenen om te lopen?

FILMPJE BEKIJKEN

Als de kinderen in de 'Vragendoos' aangeven dat ze benieuwd zijn naar wat er gebeurt bij een operatie, gaan jullie dit samen verkennen.

Nodig

- > computer
- > verkleedkleden voor kind, mama/papa, verpleegster, slaapdokter, assistent slaapdokter

Vooraf

Verzamel de kinderen in een kring. Spreek met hen over het ziekenhuis. Waarom moeten mensen naar het ziekenhuis? Wat gebeurt er? Kijk met de kinderen naar het filmpje op www.ziekenhuis.nl/index.php?cat=animaties&action=show&movie=201 (kies onder 'genres' voor kindergeneeskunde - operatie bij kinderen). Hier wordt getoond wat er gebeurt voor een operatie, hoe de patiënt onder narcose wordt gebracht en hoe hij terug ontwaakt.

Kringgesprek

Praat met de kinderen na over het filmpje. Wat gebeurt er als je naar het ziekenhuis moet? Kan je je eigen kleden aanhouden? Mag je voor een operatie zoveel eten als je wil? Waarom niet? Waarom wordt de temperatuur gemeten? Hoe doet de slaapdokter je in slaap?

Afsluiting

Laat de kinderen in groepjes een rollenspel spelen met de volgende rollen:

- > kind
- > verpleegster
- > vader/moeder
- > assistent slaapdokter
- > slaapdokter

3.3 SUGGESTIES OM CONTACT TE HOUDEN MET EEN KIND DAT LANGE TIJD AFWEZIG IS

Wanneer een kleuter lange tijd afwezig is van school, is het zowel voor het kind als voor de klas fijn om contact te houden. Jullie kunnen natuurlijk niet met zijn allen elke week op bezoek. Gelukkig zijn er andere manieren waarop jullie elkaar op de hoogte kunnen houden van het reilen en zeilen in de klas en het ziekenhuis. Hieronder lees je enkele suggesties.

Maar eerst nog even dit. Het kan zijn dat het kind niet meer terugkomt in de klas en noodgedwongen naar een andere klas of school overstapt. Overleg dan met de (mee)ouders, het kind zelf en de klasgenootjes wat de verwachtingen zijn. Een open communicatie kan teleurstellingen voorkomen. Als het niet langer mogelijk is om met de klas contact te onderhouden, bouw het dan geleidelijk af. Probeer zeker te vermijden dat het kind het gevoel heeft door zijn klasgenootjes in de steek te worden gelaten en omgekeerd.

FOTOVERHAAL MAKEN

Maak een fotoverhaal van een dag in de klas. Daarbij worden de alledaagse dingen op beeld gezet: het binnenkomen in de klas, vrij spelen in de hoeken, voorleesmoment, speeltijd, etenstijd, zwemles, de kinderen die naar huis vertrekken ... De foto's worden in een schrift gekleefd met tekeningen en kleurige knipsels erbij. Jijzelf kan er de juiste tekstjes bijschrijven zodat een van de ouders dit kan voorlezen aan hun klasgenootje.

GESCHENKJES KNUTSELEN OF TEKENEN

De kinderen kunnen kleine geschenkjes knutselen of een tekening maken. Laat hun inspiratie de vrije loop of knutsel allemaal hetzelfde, bijvoorbeeld allemaal een bloem om samen een mooie ruiker te vormen. Het kan ook leuk zijn om boodschappenkaartjes te maken met bijvoorbeeld: 'Ik vind jou ...', 'Als jij terugkomt wil ik met je ...'. Jij vult aan wat de kinderen zeggen en de kinderen kunnen er een toepasselijke tekening bij maken.

TERUGKEER NAAR DE KLAS

Als het kind terugkomt naar de klas, zorgen de andere kinderen voor een warm welkom. De oudste kleuters kunnen mee bedenken wat ze willen doen: zelf slingers maken, koekjes bakken, een liedje maken ... Bereid de kinderen goed voor op de terugkeer. Mogelijk is het kind niet meer helemaal dezelfde persoon wanneer het terugkomt. Suggesties vind je hieronder. Als hun klasgenootje door het ongeval meer mag dan de andere kinderen van de klas, is het belangrijk om dat te verduidelijken: bijvoorbeeld tijdens de speeltijd in de klas blijven, niet mee turnen ... Zo vermijd je afgunst.

Maar bereid ook het kind dat terugkeert voor. Vertel wat jullie allemaal deden in de klas, welke vragen klasgenoten hadden, wat er verteld werd. Vraag na of het betrokken kind iets wil vertellen aan zijn klasgenoten bij terugkomst. Een kringgesprek kan georganiseerd worden. De ouders van het kind kunnen indien zij dit wensen, betrokken worden.

Als jullie een hoekje maakten rond het ziekenhuis, vraag dan of het kind liever heeft dat dit wordt weggehaald of dat het mag blijven staan.

3.4 CONCRETE LESSUGGESTIES OM TE LEREN OMGAAN MET EEN KIND DAT 'ANDERS' IS

Na een verkeersongeval komen sommige kinderen tijdelijk of blijvend in een rolstoel terecht of zijn ze gedeeltelijk verlamd. Andere kinderen lopen een hersenletsel op en zijn zichzelf niet meer als ze het ziekenhuis verlaten. De hersenbeschadiging tekent hen. Ze spreken moeilijk, gedragen zich anders of zijn niet meer zo snel.

Voor het slachtoffer én de omgeving is het heel moeilijk die veranderingen te aanvaarden. Daarom moeten de kinderen een duidelijk beeld hebben van het 'anders' zijn. Dit 'anders' zijn kan verschillende vormen aannemen: een papa ligt in coma, een vriendje is verlamd, een zusje is blind, een vriendinnetje heeft littekens van brandwonden ... Ook voor kleuters is het niet altijd evident om iemand die plots anders is te aanvaarden. Het roept veel vragen op. Het is belangrijk concrete antwoorden te geven, maar zeker ook te zeggen dat je sommige dingen zelf niet weet.

ERVARINGSOEFENINGEN

Kinderen ervaren in deze oefening zelf wat het betekent om 'anders' te zijn, zoals hun klasgenootje. Overleg best met het betrokken kind of het akkoord gaat dat de klas hier rond werkt. Benadruk voor de kinderen ook dat mensen in een rolstoel niet altijd hulpeloos zijn: ze kunnen nog veel zelf, vaak meer dan we denken.

Nodig

> afhankelijk van de inleefoefeningen: blinddoek, rolstoel ...

Vooraf

Vertel de kinderen dat hun klasgenootje het niet altijd makkelijk zal hebben als hij terugkomt naar school (bijvoorbeeld omdat hij in een rolstoel zit). Weten zij wat een rolstoel is? Kennen ze iemand in een rolstoel? Hebben ze er zelf al eens in gezeten? Wat kan je niet meer als je in een rolstoel zit? Wat kan je nog wel?

Zelf ervaren

De kinderen moeten bepaalde opdrachten vervullen, maar dan mét een handicap.

Suggestie: Bij de Vlaamse Liga Gehandicaptensport kan je sportmateriaal (o.a. rolstoelen) uitlenen om een infomoment/les/activiteit te organiseren (www.vlg.be).

Bijvoorbeeld

Rolstoel:

- > de kinderen proberen zelf vooruit te komen met een rolstoel of laten zich duwen
- > de kinderen spelen spelletjes in een rolstoel
- > de kinderen proberen hun boekentas van de grond te nemen in een rolstoel
- > de kinderen proberen over de hoofden van rechtstaande kinderen heen te kijken

Afsluiting

In een kringgesprek bespreken jullie de ervaringen van de kinderen. Hoe was het om in een rolstoel te zitten? Wat ging goed? Wat ging fout? Wat kan je nog wel zelf? Hoe kunnen we helpen wanneer het klasgenootje terug op school komt? Hoe kunnen we eventueel praktische dingen aanpassen? Maak samen

een lijstje. Bijvoorbeeld voor een rolstoel: steeds een doorgang laten in de gangen en de klas, geen rommel laten slingeren, boekentas helpen dragen ... Benadruk dat hun klasgenootje, ondanks de beperking, ook nog veel zelf kan.

WERKEN ROND VERSCHILLEN

Wanneer je merkt dat de integratie van het kind na het ongeval moeilijk loopt, kan je met deze lessuggestie werken rond de verschillen tussen mensen, los van een handicap. De kinderen ervaren dat iedereen anders is, dat iedereen kwaliteiten en beperkingen heeft. Daarbij kan je in overleg met het kind zelf bepalen of je expliciet spreekt over het kind dat gewond raakte in een verkeersongeval.

Nodig

- > foto's van verschillende mensen uit tijdschriften, reclamefolders ...
- > twee grote bladen papier: een met een blij gezicht, een met een droevig gezicht
- > kleurpotloden en stiften

Vooraf

Verzamel de kinderen in een kring. Neem de foto's van verschillende mensen (groot, klein, jong, oud, zwart, blank, in een rolstoel, met sproeten, met een bril ...). Vraag de kinderen aan te duiden wie groot is, wie klein, wie een kindje is en wie een opa of oma, wie een staartje heeft en wie korte haren ... Vraag hen te kijken naar de kinderen naast hen. Waarin zijn ze verschillend? Praat eerst over de uiterlijke verschillen. Vraag dan naar wat ze graag spelen, wat ze het liefst eten ... Ook innerlijk zijn er verschillen tussen iedereen.

En ik?

Rol een grote rol papier uit in de klas. Daarop kunnen de kinderen tekenen wat ze graag en niet graag doen, wat ze wel en niet lusten, wat ze goed en niet goed kunnen. In een kringgesprek overlopen jullie wat waar staat. Besluit samen met de kinderen dat iedereen op zijn manier 'anders' is.

BOEK 'VOOR DE EERSTE KEER'

Als het broertje of zusje van een kind uit je klas in een rolstoel terechtkomt, heeft dat ook een grote invloed op het kind uit je klas zelf. Dat kan je erkennen door met deze activiteit te werken.

Nodig

- > boek 'Voor de eerste keer' van S. Boonen (in ZEBRA-kit)
- > prenten 'Voor de eerste keer' (prentenmap in ZEBRA-kit)
- > emoborden: blij, bang, boos, verdrietig (in ZEBRA-kit)
- > papier, kleurpotloden en stiften

Vooraf

Nodig de kinderen uit om bij jou in een kring te zitten. Vraag aan de kinderen of ze iemand kennen die in een rolstoel zit. Wie is dat? De broer/zus van hun klasgenootje zit nu ook in een rolstoel. Wat vinden zij daarvan? Kunnen ze nog samen spelen? Wat gaat wel? Wat gaat niet?

Het boek

Kondig aan dat je de kinderen een verhaal wil voorlezen. Het boek gaat over Anton, de broer van Kaat. Kaat zit in een rolstoel na een verkeersongeval. Dat is voor Anton niet altijd makkelijk. Tijdens het voorlezen laat je de prenten uit het boek zien.

De emo's

Praat na over het boek. Wat vonden de kinderen droevige momenten? Wat waren de leuke momenten? Toon de vier basisemo's: blij, bang, boos, verdrietig. Laat de kinderen situaties noemen die bij de bordjes passen. Dat zijn situaties uit het boek, maar kunnen ook situaties uit hun eigen leefwereld zijn.

Variant: Laat de kinderen de vier basisemo's zelf tekenen. Vertel het verhaal opnieuw en vraag tijdens het verhaal regelmatig om de juiste emo omhoog te steken.

3.5 WELKE KINDERBOEKEN ZIJN INTERESSANT?

Nijntje in het ziekenhuis

Auteur: D. Bruna

Onderwerp: ziekenhuis

Korte inhoud: Nijntje vindt het wel een beetje eng om naar het ziekenhuis te moeten om aan haar pijnlijke keel geholpen te worden. Maar omdat moeder, de dokter en de verpleegster allemaal even aardig en positief doen, valt het verblijf toch reuze mee.

Leeftijd: vanaf 2 jaar

De wereld van Hopla - Het ziekenhuis

Auteur: B. Smets

Onderwerp: ziekenhuis

Korte inhoud: Hopla krijgt een ongeval. Een ziekenwagen brengt hem naar het ziekenhuis. De dokter onderzoekt hem.

Leeftijd: vanaf 2 jaar

Karel in het ziekenhuis

Auteur: Li. Slegers

Onderwerp: ziekenhuis

Korte inhoud: Karel krijgt tijdens het wandelen een ongevalletje. Hij moet met de ambulance naar het ziekenhuis. Na een verdrietige start merkt hij dat het daar ook best leuk kan zijn.

Leeftijd: vanaf 2 jaar

In het ziekenhuis

Auteur: B. Sluyzer

Onderwerp: ziekenhuis

Korte inhoud: Kaj gaat mee wanneer zijn zusje naar het ziekenhuis moet. Hij kijkt hoe de dokter Lizzie onderzoekt. Hij is verdrietig omdat zijn zus een paar nachtjes in het ziekenhuis moet blijven, maar heel blij als ze weer thuis komt.

Leeftijd: vanaf 2 jaar

Musti naar het ziekenhuis: cd-rom

Auteur: R. Goossens

Onderwerp: ziekenhuis

Korte inhoud: Musti heeft een nieuwe schommel. Meneer Konijn duwt hem zo hard dat Musti valt. Zijn arm doet pijn, dus moet hij naar het ziekenhuis. Musti is een beetje bang, maar toch ook wel nieuwsgierig. De dokter stelt hem gerust. Er zit een klein barstje in het bot, dus krijgt Musti een gipsverband. De kleur mag hij kiezen. En nu wil meneer Konijn natuurlijk ook zijn poot in die kleur! Deze cd-rom bevat ook kleur-, reken-, geheugen- en observatiespelletjes.

Leeftijd: vanaf 3 jaar

Joep in het ziekenhuis

Auteur: A. Gutman

Onderwerp: ziekenhuis

Korte inhoud: Joep heeft een sleutelhanger ingeslikt en in het ziekenhuis halen ze die er weer uit.

Leeftijd: vanaf 3 jaar

Dokter Jules

Auteur: A. Berebrouckx

Onderwerp: ziek zijn

Korte inhoud: Jules gaat op bezoek bij een ziek vriendje. Hij neemt een dokterstas mee. Na zijn bezoek gaat het al veel beter.

Leeftijd: vanaf 3 jaar

Kijk, dit is Emma

Auteur: J. Willis

Onderwerp: anders zijn, rolstoel

Korte inhoud: Dit boek gaat helemaal over Emma. Doet Emma dan zulke speciale dingen? Nee, ze doet hetzelfde als jij. Is Emma dan zo bijzonder? Ja, net zo bijzonder als jij.

Leeftijd: vanaf 4 jaar

Lucas en de slaapdokter

Auteur: S. Boonen

Onderwerp: ziekenhuis

Korte inhoud: 'Morgen ga ik naar het ziekenhuis, Zus,' fluistert Lucas. 'Wauw!' doet Zus. 'Waarom?' 'De dokter gaat mijn oortjes genezen,' vertelt Lucas. 'Want soms doen die erg pijn.' Lucas vertelt Zus alles wat hij weet over het ziekenhuis. Alles wat mama hem heeft geleerd. Over de dokters en de grote bedden. En dat hij vannacht én morgenvroeg niet mag eten of drinken. Helemaal niks! Dit is een opgewekt verhaal dat kinderen voorbereidt op een opname in het ziekenhuis.

Leeftijd: vanaf 4 jaar

Ik wil niet naar het ziekenhuis

Auteur: T. Ross

Onderwerp: ziekenhuis

Korte inhoud: De Kleine Prinses moet naar het ziekenhuis. Ze heeft een knikker in haar neus en die moet eruit gehaald worden. De Kleine Prinses wil helemaal niet naar het ziekenhuis. Op de dag dat ze naar het ziekenhuis moet, verstopt ze zich ... In dit prentenboek beschrijft en illustreert Tony Ross op humoristische wijze hoe kinderen zich uit alle macht kunnen verzetten tegen zoiets engs als 'naar het ziekenhuis gaan'.

Leeftijd: vanaf 4 jaar

Een bed op wieltjes

Auteur: V. den Hollander

Onderwerp: ziekenhuis

Korte inhoud: Als Marije met haar buurjongetje Bart een rolschaatswedstrijd houdt, valt Bart zo ongelukkig dat hij zijn been breekt en met de ziekenwagen naar het ziekenhuis moet. En dat terwijl hij over twee dagen jarig is ... Marije merkt dat je in een ziekenhuis ook heel goed je verjaardag kunt vieren. Vooral het bed op wieltjes van Bart vindt ze prachtig. Maar als ze zelf naar het ziekenhuis moet omdat haar amandelen eruit moeten, vindt ze dat bed helemaal zo leuk niet meer.

Leeftijd: vanaf 3 jaar

3.6 WEGWIJS: WERKEN ROND ZIEKENHUIS EN ANDERS ZIJN

De gezondheidsbib van CM

Zoek je een boek, lespakket, brochure, artikel of spelmateriaal rond een gezondheidsonderwerp?

Ga dan ook eens kijken in een gezondheidsbibliotheek van de Christelijke Mutualiteit.

Je kunt er een kijkje nemen, materiaal ontlene of op het internet de catalogo raadplegen.

Openingsuren en uitleenvoorwaarden vind je op de site.

Contactgegevens: www.gezondheidsbib.be

4. Iemand is overleden

Dit hoofdstuk van de handleiding is opgedeeld in twee delen. Het eerste deel bevat checklists met elementen waarmee je best rekening houdt **meteen na het overlijden**.

In het tweede deel lees je hoe je **op lange termijn** kan werken rond het overlijden van een kleuter of een naaste ervan, door een verkeersongeval.

4.1 WAT METEEN NA EEN OVERLIJDEN?

Dood en rouw, afscheid en verdriet horen wezenlijk bij het leven van ieder mens. Ook bij het leven van kleuters, en dus ook op school. Daar sta je dan, als leerkracht. Je moet aan zoveel zaken tegelijk denken, je moet je organiseren, je moet de kleuters opvangen en tegelijkertijd met je eigen emoties kunnen omgaan. Dat is niet eenvoudig. Hier vind je een checklist van een aantal belangrijke zaken die je best opvolgt. Het gaat om drie checklists:

- > **Checklist 1:** Wat bij het overlijden van een kleuter?
- > **Checklist 2:** Wat bij het overlijden van een gezinslid van een kleuter?
- > **Checklist 3:** Wat bij het overlijden van een familielid van een kleuter?

Deze checklists zijn ook bruikbaar voor het overlijden van een leerkracht, of van een gezinslid of familielid van een leerkracht.

Beschouw deze checklists als **hulpinstrumenten** die jou en je collega's kunnen helpen tijdens de eerste, moeilijke, drukke en chaotische momenten. Ze bieden een ruggensteun om geen essentiële zaken over het hoofd te zien, maar kunnen ook een aanleiding zijn om te discussiëren over hoe jullie bepaalde zaken aanpakken.

Een paar dagen na het overlijden, wanneer je iets meer ademruimte hebt, kan je de checklists nog eens ter hand nemen en kan je rustiger bekijken wat eventueel nog aandacht verdient.

CHECKLIST 1: WAT BIJ HET OVERLIJDEN VAN EEN KLEUTER?

1. HET OVERLIJDENSBERICHT KOMT BINNEN

- > Ontvang diegene die het overlijdensbericht brengt (familie, politie ...) in een rustige ruimte.
- > Zorg dat je een antwoord hebt op de volgende vragen:
 - Wie bracht het bericht?
 - Hoe?
 - Wie was ontvanger van het bericht?
- > Geef het bericht snel door aan de directie, de zorgcoördinator en de betrokken leerkracht.

Wat bij een sterfgeval tijdens de schooluren?

- > Verwittig de hulpdiensten en je directie.
- > De directie brengt de (mee)ouders (en eventueel andere familieleden) op de hoogte. De directie wordt bijgestaan door iemand die de familie kan opvangen: iemand van slachtofferhulp of een slachtofferbejegenaar van de politie.
- > Zorg dat je voldoende geïnformeerd bent over de omstandigheden en noteer bepaalde zaken:
 - Wie verwittigde de hulpdiensten?
 - Welke hulpdiensten kwamen ter plaatse?
 - Naar welk ziekenhuis werd het kind gebracht?
 - Welke leerkracht ging mee naar het ziekenhuis?
 - Voorzie opvang voor de leerlingen die getuigen waren.
- > Voorzie begeleiding terug naar de school voor de kinderen en leerkrachten ter plaatse als het overlijden zich voordeed buiten de school.
- > Controleer of iedereen nog aanwezig is op school. Wanneer een ongeval gebeurde tijdens een uitstap, is het mogelijk dat kinderen in de chaos van het moment achtergebleven of weggelopen zijn.

2. HET OVERLIJDENSBERICHT IS BINNEN

- > Verifieer het verhaal:
 - Is er werkelijk sprake van een overlijden?
 - Is het bericht wel juist?
- > Ga op zoek naar extra informatie. Zo vermijd je sensatie en geruchten.
 - Wie is overleden?
 - Wat is de gezinssituatie van deze leerling?
 - Welke officiële instantie gaf het bericht door?
 - Wat is er gebeurd, waar en hoe?
- > Schrijf dit op en bundel de informatie.

Spreek duidelijk af hoelang je wacht om de informatie algemeen te verspreiden. Het is goed om niet onmiddellijk iedereen in te lichten. Neem kort de tijd om te plannen en te organiseren zodat nadien het geheel minder chaotisch verloopt.

3. ORGANISATIE

- > Stel een crisisteam samen (directie/zorgcoördinator/leerkracht/...).
- Wie is de aanspreekpersoon?
- Wie neemt welke taken op zich? Interne contacten, externe contacten, contact met de ouders van de overleden kleuter, contact met de ouders van de betrokken klasgroep (brief ondertekend door de directie en de leerkracht), eventueel contact met de pers.
- Zorg ervoor dat het 'crisisteam' goed bereikbaar is.
- Stel een lokaal ter beschikking voor groeps gesprekken en bezinningsmomenten in de loop van de rouwperiode. Deze ruimte wordt best niet voor iets anders gebruikt en staat symbool voor de lege plaats op school.
- Maak duidelijke afspraken met de ouders van de kleuter: wie vertelt wat, wanneer en aan wie? Houd hierbij rekening met de zusjes en broertjes, neefjes en nichtjes en mogelijke andere gezinsleden in een nieuw samengesteld gezin die ook op school zitten.
- Duid een leerkracht aan die de betrokken klasgenoten, broers en zussen, neven en nichten opvangt, eventueel samen met de klasleerkracht zelf.
- Zorg goed voor jezelf en andere betrokken leerkrachten.

4. MELDING AAN BROERS EN ZUSSEN, NEVEN EN NICHTEN, HECHTE VRIEND(INN)EN VAN HET KIND

- > Volg de gemaakte afspraken met de ouders op (wie vertelt wat, wanneer en aan wie). Waak erover dat de melding zo rustig en sereen mogelijk verloopt in een afzonderlijke ruimte.
- > Informeer de kinderen bij wie zij voor verdere opvang terecht kunnen als ze daar behoefte aan hebben.
- > Zorg voor vervoer naar huis.

5. MELDING AAN DE KLASGROEP

- > De leerkracht vertelt best zelf het slechte nieuws in de klas, ondersteund door de zorgcoördinator of directie.
- > Vertel bondig en op maat van de kleuters wat er gebeurd is.
- > Bied ruimte om vragen te stellen en gevoelens te uiten, maar dring het rouwen niet op. Typisch voor kleuters is dat zij het definitieve van de dood nog niet kunnen vatten. Ze hebben nood aan een concreet, duidelijk beeld. Ze stellen dan ook heel praktische vragen, bijvoorbeeld: 'Waar is ons klasgenootje nu? Is er een school in de hemel?' Ze voelen van alles maar weten niet altijd hoe ze dit onder woorden moeten brengen. Maak tijd om in de beleving van de kinderen te stappen, geef eerlijk antwoord op hun vragen en praat met hen over hun gevoelens, maar dring het rouwen niet op.
- > Geef aan wat er die dag en de komende dagen zal gebeuren.
- > Denk ook aan leerlingen uit andere klassen die het slachtoffer goed kenden. Betrek hen bij de melding en de opvang.
- > Vergeet daarnaast niet de klasgenoten te verwittigen die op dat moment niet op school zijn, bijvoorbeeld door ziekte.
- > Zorg goed voor jezelf en andere betrokken leerkrachten.

6. OPVANG VAN DE KLASGROEP

- > Wie? De leerkracht zelf en/of een collega.
- > Hoelang? Volgens noodzaak en aanvoelen van de leerkracht(en).
- > Hoe?
 - Praten over de overleden kleuter door bijvoorbeeld een knutselwerk te maken met herinneringen.
 - Inrichting lokaal (op vrijwillige basis): foto, bloem, kaars, knuffel, tekeningen ...
 - Mogelijkheid bieden om zich terug te trekken in een rustig hoekje in de klas. Dat blijft ook de dagen nadien belangrijk.
- > Informeer zo snel mogelijk de ouders van de kleuters.

7. ZORGEN VOOR KLEUTERS DIE ERG EMOTIONEEL ZIJN

- > Vertel de kleuters dat ze steeds bij jou terecht kunnen of even in het rustig hoekje kunnen zitten wanneer ze verdrietig zijn.
- > Geef kleuters de tijd om het verdriet te verwerken. Wanneer een klasgenootje sterft, zullen sommige kleuters na de eerste schok al snel weer de draad kunnen oppikken. Ze zijn dan niet meer echt bezig met de overledene of het verdriet. Andere kleuters hebben wel een hele tijd nadien nog nood aan ruimte en tijd om hun vragen en verdriet te uiten.
- > Het verwerkingsproces kan dan over dagen, weken, maanden, zelfs jaren lopen.
- > Begeleid hen eventueel naar huis of neem contact op met de ouders van die kleuter.

8. OPVANG VAN DE KLASGROEP IN EEN LATERE FASE

- > Geef elke dag gelegenheid aan de kleuters om vragen te stellen en gevoelens te uiten.
- > Probeer de opvang zoveel mogelijk in de klas te houden.
- > Probeer een veilige sfeer te scheppen.
- > Maak een sfeerhoekje in de klas met foto, bloem, kaars, knuffel, tekeningen ...
- > Betrek de ouders van de kleuters en informeer hen over wat je doet.
- > Meer suggesties vind je in het tweede deel van dit hoofdstuk (zie pagina 39).

9. CONTACT MET DE FAMILIE BIJ OVERLIJDEN

Een eerste bezoek of contact

- > Het crisisteam neemt nog dezelfde dag contact op met de familie en maakt een afspraak voor een huisbezoek.
- > In het eerste telefoontje en bezoek staan de gevoelens centraal.
- > Bied een tweede bezoek aan om praktische zaken te bespreken, maar respecteer de wens van de ouders.

Een tweede bezoek of contact

- > Wat kan de school betekenen voor de ouders?
- > Mag de school een overlijdensbericht in de krant plaatsen?
- > Mogen de klasgenoten een laatste groet brengen?
- > Mag de school helpen bij het organiseren van de afscheidsplechtigheid?

- > Mogen de leerkrachten en klasgenoten de afscheidsplechtigheid bijwonen?
- > Mogen de klasgenoten actief meewerken aan de afscheidsplechtigheid?
- > Mogen er teksten gelezen worden door de school op de afscheidsplechtigheid?
- > Kan de school muziek brengen tijdens de afscheidsplechtigheid?
- > Mag de school een bloemstuk maken?
- > Kunnen er extra herdenkingskaartjes voor de school worden gemaakt?
De school kan financieel tussenkomen of ze kopiëren.

10. INFORMATIE

Als de eerste stappen genomen zijn en de situatie duidelijker is, kan je nog eens nagaan of alle betrokkenen voldoende informatie en steun kregen. Besteed voldoende aandacht aan een goede opvang van diegenen die de overleden kleuter het best kenden.

Een lijstje van de belangrijkste personen en diensten:

- > de directie
- > het crisisteam
- > de ouders van de overleden leerling of andere personen die een ouderrol vervullen
- > broers, zusjes, neven en nichten, gezinsleden in een nieuw samengesteld gezin die op school zitten
- > hechte vriend(inn)en van de overleden leerling
- > de klasleerkracht
- > het leerkrachtenkorps
- > de klasgenoten
- > de ex-leerkracht(en) bij wie de leerling in de klas heeft gezeten
- > het onderwijsondersteunend personeel
- > hechte vriendjes en vriendinnetjes in andere klassen
- > de overige leerlingen (per groep)
- > de ouders van de klasgenoten
- > het schooltijdschrift
- > het oudercomité
- > het centrum voor leerlingenbegeleiding
- > de externe hulpverlening/slachtofferhulp

11. HOE OMGAAN MET DE OUDERS VAN DE KLEUTERS VAN DE BETROKKEN KLASGROEP?

Vlak na het overlijden voelen niet alleen de kleuters uit je klas, maar ook hun ouders zich erg betrokken bij het gebeuren. Ze willen graag helpen, iets doen. Erken hen hierin en probeer hen te betrekken bij hetgeen de school organiseert.

- > Informeer de ouders van de overige kleuters van de betrokken klasgroep via een brief over wat er gebeurd is en wat er de komende dagen zal gebeuren.
Informeer hen daarnaast over:
 - of en hoe ze met de ouders van de overleden kleuter in contact kunnen komen (check dit eerst bij de ouders van de overleden kleuter)

- het eventuele rouwbezoek
- de afscheidsplichtigheid: aanwezigheid van de leerlingen en opvang nadien
- een afscheidsmoment op school
- zorg en nazorg voor de kinderen op school (contactpersoon)

Voorstel: Een eerste brief met informatie over de gebeurtenis en de vermelding dat er een tweede brief aankomt met nadere gegevens.

12. LAATSTE GROET

- > Bereid dit goed voor. Bespreek met je collega's of alle kleuters van de klas meegaan en of de ouders ook mee mogen. Dwing de kleuters liefst niet om binnen te gaan.
- > Voorzie minstens twee begeleiders voor de klas van de overleden kleuter.
- > Praat met de klas na over wat ze ervoeren.

13. HERDENKING

- > Bereid de herdenking voor: bespreek met de kleuters wat er zal gebeuren.
- > Organiseren van de verplaatsing (Bus? Budget?).
- > Actieve betrokkenheid van de leerlingen (en eventueel ook leerkrachten).

14. NAZORG

- > Spreek duidelijk af wie de nazorg op zich neemt en coördineert. Bijvoorbeeld wie organiseert het afscheidsmoment.
- > Bepaal ook wie de nazorg van de familieleden op school op zich neemt.
- > Bezorg de spullen van de overleden kleuter persoonlijk aan de ouders.
- > Enkele tips:
 - Neem in elk geval de tijd om te herdenken.
 - Haal de lege stoel niet meteen weg.
 - Maak een herinneringsplek voor de overleden kleuter met een kaars, foto, tekeningen ...
 - Stel met de klas eventueel een herdenkingsboek samen.
 - Bezorg een rouwregister, aangevuld met de tekeningen van medeleerlingen aan de familie. Eveneens vroegere foto's of herinneringen van andere schoolactiviteiten waarbij de overleden kleuter was betrokken.
 - Let op signalen van kleuters die het moeilijk hebben. Sommige kinderen stellen hun rouw uit en tonen pas na maanden verdriet, kwaadheid, angst, lichamelijke klachten ...
 - Let ook op kleuters die niet lijken te reageren, maar wel opeens veel stiller en teruggetrokken zijn.
 - Let speciaal op kleuters die al eerder een verlies hebben geleden.
 - Let ook op leerkrachten die het moeilijk hebben.
 - Vergeet de ouders van de overleden kleuter niet uit te nodigen bij belangrijke momenten, bijvoorbeeld wanneer de kleuter normaal zou overgaan naar het eerste leerjaar.

15. WAT ER VERDER NOG AAN AANDACHT NODIG IS

- > Las eventueel bepaalde schoolactiviteiten (zoals een feest) af.
- > Vermeld het overlijden in de eerstvolgende schoolkrant.
- > Zorg voor een correctie bij de administratie (streep de naam niet door, maar zet een kruisje).
- > Blokkeer onmiddellijk nog lopende rekeningen en uitgaande post. Dit kan immers bij ontvangst zeer pijnlijk zijn voor de ouders.
- > Als de andere partij in het verkeersongeval zich schuldig voelt door het ongeval (al dan niet terecht) en de school onderneemt actie voor meer verkeersveiligheid na het ongeval, kan dit voor die andere partij erg pijnlijk zijn. Houd hiermee rekening.

16. EVALUATIE

- > Evalueer na een maand het verloop en stel op basis hiervan een verbeterd draaiboek op.
- > Bepaal ook hoe de school in de komende jaren aandacht zal besteden aan de overleden kleuter: een jaarlijkse herdenking, een kaartje aan de ouders bij de verjaardag van hun overleden kind ...

CHECKLIST 2: WAT BIJ HET OVERLIJDEN VAN EEN GEZINSLID VAN EEN KLEUTER?

Opmerking vooraf: Met 'gezinslid' bedoelen we de oorspronkelijke gezinsleden, maar ook de nieuwe gezinsleden in een nieuw samengesteld gezin.

Regelmatig zitten er ook neven en nichten van de overledene op school. Neem in dat geval ook checklist 3 bij de hand (pagina 37).

1. HET BERICHT KOMT BINNEN

- > Ontvang diegene die het bericht brengt (familie, politie ...) in een rustige ruimte.
- > Formuleer een antwoord op de volgende vragen:
 - Wie bracht het bericht?
 - Hoe?
 - Wie was de ontvanger van het bericht?
- > Geef het bericht snel door aan de directie, de zorgcoördinator en de betrokken leerkracht. Licht nadien ook de andere leerkrachten in.

2. HET BERICHT IS BINNEN

- > Wat is de relatie van de overledene met de kleuter?
- > Verifieer het verhaal:
 - Is er werkelijk sprake van een overlijden?
 - Is het bericht wel juist?
- > Ga op zoek naar extra informatie. Zo vermijd je sensatie en geruchten.
 - Wie is overleden?
 - Wat is de gezinssituatie?
 - Welke officiële instantie gaf het bericht door?
 - Wat is er gebeurd, waar en hoe?
- > Schrijf dit op en bundel de informatie.
- > Spreek duidelijk af hoelang de informatie niet algemeen wordt verspreid.

3. ORGANISATIE

- > Stel een crisisteam samen (directie, zorgcoördinator, leerkracht ...).
 - Wie is aanspreekpersoon?
 - Wie neemt welke taken op zich? Interne contacten, externe contacten, contact met de familie van de overledene, contact met de ouders van de betrokken klasgroep (brief ondertekend door de directie en de leerkracht) ...
- > Zorg ervoor dat het 'crisisteam' goed bereikbaar is.
- > Maak duidelijke afspraken met de familie: wie vertelt wat, wanneer en aan wie? Houd hierbij rekening met andere familieleden die ook op school zitten.
- > Duid een leerkracht aan die de betrokken klas opvangt, eventueel samen met de klasleerkracht zelf.

4. MELDING AAN DE BETROKKEN LEERLING(EN)

- > Volg de gemaakte afspraken met de familie op (wie vertelt wat, wanneer en aan wie).
- > Waak erover dat de melding zo rustig en sereen mogelijk verloopt in een afzonderlijke ruimte. Spreek de leerlingen aan op hun eigen niveau.
- > Informeer de leerlingen dat ze steeds bij je terecht kunnen met vragen en bij verdriet.
- > Zorg voor vervoer van de leerling(en) naar huis.

5. MELDING AAN HET LEERKRACHTENTEAM

- > Iemand van het crisisteam licht de collega's in.

6. MELDING AAN DE KLASGROEP(EN)

- > De leerkracht vertelt best zelf het slechte nieuws in de klas, ondersteund door de zorgcoördinator of de directie.
- > Vertel bondig en duidelijk wat er gebeurd is.
- > Bied ruimte om vragen te stellen en gevoelens te uiten, maar dring het rouwen niet op. Typisch voor kleuters is dat zij het definitieve van de dood nog niet bevatten. Ze hebben nood aan een concreet, duidelijk beeld. Ze stellen dan ook heel praktische vragen, bijvoorbeeld: 'Is er een school in de hemel?' Ze voelen van alles maar weten niet altijd hoe ze dit onder woorden moeten brengen. Maak tijd om in de beleving van de kleuters te stappen, geef eerlijk antwoord op hun vragen en praat met hen over hun gevoelens.
- > Geef aan wat er die dag en de komende dagen zal gebeuren.
- > Denk ook aan leerlingen uit andere klassen die het slachtoffer goed kenden. Betrek hen bij de melding en de opvang.
- > Vergeet daarnaast niet leerlingen uit de klas te verwittigen die op dat moment niet aanwezig zijn op school.

7. OPVANG VAN DE KLASGROEP(EN)

- > Wie? De leerkracht zelf en/of een collega.
- > Hoelang? Volgens noodzaak en aanvoelen van de leerkracht(en).
- > Hoe?
 - de ouders van de leerlingen informeren
 - praten over of tekenen van gevoelens
 - eventueel tekening maken voor klasgenoot, ouders, broer of zus
 - ruimte laten voor vrij initiatief van de leerlingen
 - mogelijkheid bieden om zich in een rustig hoekje in de klas terug te trekken

8. CONTACT MET DE FAMILIE BIJ OVERLIJDEN OF ONGEVAL

Een eerste bezoek of contact

- > Het crisisteam neemt contact op met de familie en maakt een afspraak voor een huisbezoek.
- > In het eerste telefoontje en bezoek staan de gevoelens centraal.
- > Bied een tweede bezoek aan om praktische zaken te bespreken, maar respecteer de wens van het gezin.

Een tweede bezoek of contact

- > Wat kan de school betekenen voor de ouders?
- > Mogen de leerkrachten en/of de klasgenoten de afscheidsplechtigheid bijwonen?
- > Mag de school een bloemstuk maken?

9. HOE OMGAAN MET DE OUDERS VAN DE KLEUTERS VAN DE BETROKKEN KLASGROEP?

- > Informeer de ouders van de overige leerlingen van de betrokken klasgroep via een brief over wat er is gebeurd. Informeer hen daarnaast over de afscheidsplechtigheid en of en hoe ze met de familie van de overledene in contact kunnen komen.

10. HERDENKING

- > De directeur of iemand van het crisisteam schrijft een rouwbetuiging naar het gezin van de leerling in naam van de personeelsleden van de school.
- > Spreek af in overleg met de directie wie naar de afscheidsplechtigheid gaat.
- > Verzamel eventueel deelnemingskaartjes van leerkrachten, leerlingen en ouders van leerlingen.

11. NAZORG

- > Neem in een latere fase nog eens contact op met de familie.
- > Respecteer de gevoelens van de kleuter, ook nog lange tijd na het overlijden. Bied er tijd en ruimte voor en overweeg om er ook verder in de klas iets mee te doen. Overleg daarbij steeds met het kind zelf. Sommige kinderen willen immers niet 'anders' zijn en willen daarom niet dat er in de klas nog verder aandacht aan wordt besteed.

12. WAT ER VERDER NOG AAN AANDACHT NODIG IS

- > Het overlijden wordt vermeld in de eerstvolgende schoolkrant.

13. EVALUATIE

- > Evalueer na een maand het verloop en stel op basis hiervan een verbeterd draaiboek op.
- > Bepaal hoe de school verder aandacht zal besteden aan de overledene, bijvoorbeeld een kaartje op de overlijdensdatum.

CHECKLIST 3: WAT BIJ HET OVERLIJDEN VAN EEN FAMILIELID VAN EEN KLEUTER?

Opmerkingen vooraf

- > Iemand uit de familie kan ook beschouwd worden als een gezinslid wanneer de relatie met het kind zeer sterk is. Bijvoorbeeld een oma die dagelijks op het kind past, voelt meer aan als een lid van het gezin dan een familielid.
- > Houd rekening met de mogelijkheid dat een ouder van een leerling ooit een ongeval veroorzaakte. Deze leerling kan grote schuldgevoelens ontwikkelen en eventueel gepest worden.

1. HET BERICHT KOMT BINNEN

- > Ontvang diegene die het bericht brengt (familie, politie ...) in een rustige ruimte.
- > Geef het bericht snel door aan de directie.

2. HET BERICHT IS BINNEN

- > Verifieer of de informatie klopt.
- > Over welke leerling(en) gaat het van wie een familielid overleden is?
- > Wat is de relatie van de overledene met de leerling?
- > Wat is de gezinssituatie van de leerling?

3. ORGANISATIE

- > Stel een crisisteam samen (directie, zorgcoördinator, leerkracht ...).
- > Wie is aanspreekpersoon?
- > Wie verzorgt de interne en externe contacten?
- > Maak duidelijke afspraken met de ouders: wie vertelt wat, wanneer en aan wie?

4. MELDING

- > Volg de gemaakte afspraken met de ouders op (wie vertelt wat, wanneer en aan wie).
- > Waak erover dat de melding zo rustig en sereen mogelijk verloopt in een afzonderlijke ruimte.
- > Iemand van het crisisteam hangt tijdig het rouwbericht in de leraarskamer met vermelding van de naam van de leerling en de klas.

5. CONTACT MET DE LEERLING(EN)

- > Iemand van het crisisteam vangt de betrokken leerling(en) op.
- > Hij informeert hen bij wie ze steeds terecht kunnen wanneer ze vragen hebben of zich verdrietig voelen.

6. HERDENKING

- > Iemand van het crisisteam schrijft een rouwbetuiging naar het gezin van de overledene en de betrokken leerling(en) in naam van de personeelsleden van de school.

7. WAT ER VERDER NOG AAN AANDACHT NODIG IS

- > Het overlijden wordt vermeld in de eerstvolgende schoolkrant.
- > Blijf aandacht hebben voor de gevoelens van de betrokken leerling(en). Bied er ruimte voor en overweeg om er verder in de klas(sen) iets mee te doen. Overleg daarbij steeds met de leerling(en) zelf.

De checklisten die hier werden weergegeven zijn een noodoplossing. In het beste geval beschikt je school over een scenario. Let wel, een scenario is geen strakke structuur maar een werkdocument dat je aanpast volgens de concrete situatie. Wil je zulk draaiboek met je school rustig voorbereiden, zonder dat er een crisissituatie is, kan je je baseren op bestaande scenario's.

Op www.kuleuven.be/thomas/pastoraal/rouwen_op_school kan je vijf scenario's downloaden. Deze scenario's zijn gebaseerd op een Katholieke context. Wellicht zijn echter verschillende religies of ideologiën aanwezig in je klas. Houd hiermee rekening.

- > Draaiboek bij het overlijden van een leerling
- > Draaiboek bij het overlijden van een gezinslid van de leerling
- > Draaiboek bij het overlijden van een grootouder, oom, tante, neef of nicht, ... van een leerling
- > Draaiboek bij het overlijden van een leerkracht
- > Draaiboek bij het overlijden van de partner of een kind van een collega

4.2 WERKEN ROND HET OVERLIJDEN VAN EEN LEERLING OF NAASTE OP LANGE TERMIJN

In dit deel van de handleiding lees je hoe je op **langere termijn** kan werken rond het overlijden van een kleuter of een naaste van de kleuter door een verkeersongeval.

ALGEMENE ACHTERGROND

Ook kleuters rouwen. Ze doen dat op een andere manier dan volwassenen. Wanneer iemand sterft in een verkeersongeval gebeurt dat altijd onverwacht. Kleuters worden plots geconfronteerd met de dood, maar begrijpen niet goed wat dat precies inhoudt.

Wanneer een klasgenootje sterft, zullen sommige kleuters na de eerste schok al snel weer de draad kunnen oppikken. Ze zijn dan niet meer echt bezig met de overledene of het verdriet. Andere kleuters hebben wel een hele tijd nadien nog nood aan ruimte om hun vragen, tranen en verdriet te uiten. Het verwerkingsproces kan dan over dagen, weken, maanden of zelfs jaren lopen.

Niet alle kleuters zijn op dezelfde manier bezig met doodgaan en verdriet. Je hoeft het rouwen niet op te dringen als kleuters er niet mee bezig zijn. Wel is het belangrijk om te letten op signalen van de kleuters. Kleuters praten immers minder over waar ze mee zitten, maar kunnen het wel op een verdoken manier uiten.

Kinderen begrijpen niet altijd wat 'dood zijn' betekent. Typisch voor kleuters is dat zij het definitieve van de dood nog niet vatten. Ze hebben nood aan een concreet, duidelijk beeld. Ze stellen dan ook heel praktische vragen, bijvoorbeeld 'Is er ook een school in de hemel? Komt ons klasgenootje nu nooit meer terug? Kan hij ons zien?' Ze voelen van alles, maar weten niet altijd hoe ze dit onder woorden moeten brengen. **Maak tijd om in de beleving van de kinderen te stappen, geef eerlijk antwoord op hun vragen en spreek met hen over hun gevoelens.** Ook wanneer een dierbare van een kleuter is overleden, is het belangrijk om aan dit kind ruimte en tijd te bieden om vragen te stellen, gevoelens te tonen.

Het steunt de kleuters geenszins wanneer na de afscheidsplechtigheid het kapstokje van hun overleden klasgenootje plots wordt vrijgemaakt. Je laat dit beter een poosje hangen en maakt de leegte bespreekbaar.

Hieronder geven we een aantal methodieken om in de klas aandacht te blijven besteden aan het overleden klasgenootje en de gevoelens van de kinderen. Je kan dit ook toepassen op een kleuter die een dierbare verloren heeft. Laat deze methodieken vooral een inspiratiebron zijn en kneed ze totdat ze precies op maat van je klas zijn gesneden. Houd er rekening mee dat sommige kinderen op school liever niet te veel individueel bezig zijn rond het overlijden van een naaste: ze willen liever niet 'anders' zijn dan hun klasgenootjes. Bespreek dit dan ook altijd even vooraf met het kind zelf.

Weet dat het verdriet ook **een tijdje na het overlijden** plots heel scherp kan worden. Een kleuter kan door een minder zwaar voorval helemaal van streek raken, bijvoorbeeld als hij zijn boekentas vergeten is. Op dat moment kunnen alle emoties naar aanleiding van het overlijden naar boven komen hoewel de kleuter dat zelf niet beseft. Ook een speciale gelegenheid zoals een schooluitstap kan het gemis soms plots pijnlijk reëel maken. Wees hiervoor alert en creëer een open en veilige sfeer waarin het kind voelt dat het bij jou als leerkracht terecht kan.

Het is normaal dat je **het als leerkracht moeilijk hebt** om hier rond te werken. Je hebt je eigen gevoelens en tegelijkertijd moet je er zijn voor de kinderen. Laat je eigen gevoelens toe en zoek een manier of een plaats om ze te ventileren. Laat je ondersteunen door je collega's, het centrum voor leerlingenbegeleiding of iemand anders bij wie je je goed voelt. Je mag ook steeds contact opnemen met een medewerker van Rondpunt. Durf tegen de kinderen uit je klas te zeggen dat je het zelf ook moeilijk te aanvaarden vindt. Ze moeten wel het veilige gevoel hebben dat jij er als leerkracht bent voor hen. In het deel 'Omgaan met je eigen gevoelens' (zie pagina 59) kan je hierover meer lezen.

Tot slot nog dit. **Informeer de ouders van de kinderen** wanneer je rond het overlijden werkt. De gevoelens die naar boven komen bij de kinderen kunnen immers nog blijven hangen wanneer ze na school thuiskomen. Kinderen willen misschien uit angst niet meer naar school gaan. Ze kunnen zich in de klas soms helemaal anders gedragen dan thuis. Dat hoeft geen probleem te zijn, maar het is wel belangrijk dat zowel jijzelf als de ouders weten wat er aan de hand is. Zo kunnen jullie samen kijken of jullie de reacties van de kinderen kunnen kaderen in deze moeilijke situatie.

Door regelmatige communicatie met de ouders krijgen jullie samen een beter zicht op de noodzaak van het inschakelen van een externe deskundige. Laat je hierbij gerust ondersteunen door andere leerkrachten op je school, het centrum voor leerlingenbegeleiding, de dienst slachtofferhulp of Rondpunt. Zij kunnen je tips geven, meehelpen in de klas of een psychologisch duwtje in de rug betekenen. Vergeet niet dat je geen therapeut bent. Het doel van deze werkvormen is niet om therapeutisch met kinderen te werken. De suggesties zijn bedoeld om op school ruimte te bieden voor hun vragen en gevoelens.

ROUW IN ANDERE CULTUREN

In verschillende culturen en godsdiensten wordt op een andere manier omgegaan met overlijden. Er zijn andere gewoonten om overledenen te begraven, maar ook andere 'regels' om met gevoelens van verdriet en rouw om te gaan en ze te uiten. Het is goed daarvan op de hoogte te zijn als er kinderen met verschillende culturele achtergronden en geloofsovertuigingen in je klas zitten.

Tip: In 'Een wereld vol troost' van CEGO kan je met je klas een synagoge virtueel bezoeken. Kijk bij 'wegwijs' (pagina 50) hoe je dit pakket kan bestellen. Voor meer info kan je terecht op www.in-de-wolken.be. 'In de wolken' richt zich op verliessituaties die ontstaan door het overlijden van een belangrijke ander. Er worden brochures, boeken en andere materialen ontwikkeld. Ze richten zich tot alle rouwendenden maar zijn gespecialiseerd in rouwende kinderen en jongeren.

Enkele boekensuggesties

Een laatste groet. Uitvaart- en rouwrituelen in multicultureel Nederland.

M. Bot

Rouwen in zeven 'Nederlandse' culturen.

S. Pessireron,

Veelkleurig verdriet. Afscheid nemen in verschillende culturen.

I. Spee, D. Roos & R. Fiddelaers-Jaspers

MEER LEZEN?

Voor altijd mijn zus, mijn broer. Hoe als ouder omgaan met een kind dat rouwt.

J. Eyckerman et al.

Je kan deze brochure downloaden of bestellen op www.rondpunt.be.

Afscheid voor altijd. Omgaan met verdriet en rouw in het primair onderwijs.

R. Fiddelaers-Jaspers

Jong verlies. Handreiking voor het omgaan met rouwende kinderen.

R. Fiddelaers-Jaspers

Kinderen helpen bij verlies. Een boek voor al wie van kinderen houdt.

M. Keirse

Helpen bij verlies en verdriet. Een gids voor het gezin en de hulpverlener.

M. Keirse

Als de dood voor de dood op school?

Verlies en verdriet in theorie en praktijk op de basisschool (www.leefsleutels.be)

Kinderen helpen na een schokkende gebeurtenis. Praktische gids na een misdrijf of een plotseling overlijden (in de ZEBRA-kit).

Kinderwerking slachtofferhulp, Steunpunt Algemeen Welzijnswerk

Kinderen. Slachtoffer van een schokkende gebeurtenis.

Kinderwerking slachtofferhulp, Steunpunt Algemeen Welzijnswerk

Nu jij er niet meer bent. Rouwen met kinderen en tieners.

C. Vanden Abbeele

Er zijn voor jou. Omgaan met jonge mensen die rouwen.

C. Vanden Abbeele

Ruimte voor verdriet. Omgaan met kinderen in verliessituaties.

E. Verliefde

WAAR HOUD JE BEST REKENING MEE?

Kleuters hechten zich aan de mensen rondom hen. Dat betekent dat ze ook verdriet kunnen hebben wanneer iemand sterft en dat ze dus 'rouwen', maar dan op hun heel eigen manier. Kleuters zijn nog erg afhankelijk van volwassenen voor hun verzorging. Wanneer plots iemand verdwijnt, is dat dan ook erg bedreigend. Dat verklaart waarom kleuters zich op dat moment soms letterlijk aan je benen vastklampen. Ze maken zich zorgen over heel praktische zaken zoals 'Wie gaat nu mijn boterhammen smeren?'

Kleuters kunnen de overledene echt missen en ernaar verlangen om weer samen te zijn. Omdat ze hun verdriet moeilijk in woorden uitdrukken, tonen ze hun gevoelens meer in spel en gedrag. Dat kan soms leiden tot boosheid, agressief of regressief gedrag. Andere kleuters reageren dan weer eerder overactief. Een kleuter heeft in zo'n situatie nood aan een veilige en geborgen omgeving waar hij zijn gevoelens binnen duidelijke grenzen kan uiten.

Voor kleuters is het **moeilijk** te begrijpen dat dood zijn 'voor altijd' is. Ze denken vaak dat leven en dood elkaar afwisselen. Ze denken bijvoorbeeld dat papa wel terugkomt op hun verjaardag, met een grote taart.

Kleine kinderen begrijpen ook **niet** dat **iedereen** kan doodgaan. Ze kunnen zich niet voorstellen dat ook hun mama, papa, broer, zus of zichzelf kunnen doodgaan. Ze hebben het idee dat je de dood kan ontkomen als je haar maar snel genoeg af bent. Het is voor hen dan ook heel bedreigend als iemand uit hun omgeving onverwacht sterft. De kinderen kunnen schrik krijgen dat ook anderen uit hun omgeving zullen 'verdwijnen'. Daardoor regresseren zij soms: ze stellen gedrag dat ze al ontgroeid waren zoals duimzuigen of bedplassen. Dat is tijdelijk gedrag, maar betekent op dat moment wel een belangrijke vraag naar aandacht, geborgenheid en veiligheid.

Typisch voor oudere kleuters is ook het '**magisch**' denken. Het kind denkt soms dat het over magische krachten beschikt om dingen te laten gebeuren of te verhinderen. Zo kunnen ze geloven dat wat ze denken ook invloed heeft op wat er zal gebeuren. Door dit magisch denken kunnen sterke **schuldgevoelens** ontstaan, bijvoorbeeld wanneer ze de overledene 'dood wensten' en deze persoon kort daarna overlijdt. Zet deze foute ideeën zeker recht, maar sta met het kind ook stil bij het schuldgevoel. Neem de tijd om het samen te exploreren en te kaderen.

Kleuters beschikken **niet over zoveel woorden** als een volwassene om duidelijk te maken wat ze nodig hebben en wat ze voelen. Vaak komen hun gevoelens wel tot uiting via gedrag, spel, tekeningen ... Dat leidt soms ook tot boosheid en agressief gedrag. Een veilige en geborgen omgeving waar het kind zijn gevoelens binnen duidelijke grenzen kan uiten, is op dat moment belangrijk.

Het kind mag bijvoorbeeld geen andere kinderen pijn doen of iets stuk maken. Bij kleuters zal je sterker individueel werken en minder klassikaal. Vraag indien nodig hulp en steun aan collega's of het centrum voor leerlingenbegeleiding.

De vragen van de kinderen zijn vaak heel nuchter, bijvoorbeeld: 'Waar is ons klasgenootje nu? Is er een school in de hemel?' Geef hen concrete antwoorden. Het boek 'Wat je moet weten over dood en sterven' van B. Sanders in de ZEBRA-kit kan je hierin ondersteunen.

In het begin uiten sommige kinderen hun gevoelens nauwelijks of helemaal niet. Ze voelen zich te kwetsbaar om hun gevoelens toe te laten. Kleuters uiten hun gevoelens soms ook niet als ze merken dat volwassenen in hun omgeving nog erg ontredderd zijn. Dwing hen niet te praten over het overlijden, maar zorg wel voor een veilige omgeving waarin plaats is voor elk gevoel. Mogelijk uit de kleuter zijn gevoelens pas jaren later wanneer het voelt dat er daarvoor ruimte is.

CONCRETE LESSUGGESTIES

HERINNERINGSPLEK MAKEN

We gaven eerder al aan dat het voor de kinderen belangrijk is dat de plaats van het overleden kind (bv. het kapstokje, de stoel ...) niet onmiddellijk wordt ingenomen. Het kind moet nog een zichtbaar plaatsje houden in de klas.

Nodig

- > spullen om het plekje in te richten: foto, kaarsjes, herdenkingskaartje ...
- > knutselspullen om slingers, tekeningen ... te maken

Vooraf

Verzamel de kinderen in een kring rond je. Vertel dat hun klasgenootje nu dood is en dat zijn lichaam er niet meer is, maar dat hij wel in jullie herinneringen blijft. Vraag de kinderen of ze het een goed idee vinden om een plaatsje te maken voor hun klasgenootje in de klas. Luister ook echt naar de mening van de kinderen. Als de kinderen een plekje willen voor hun klasgenootje, overleg dan samen waar dat plekje zal zijn, hoe jullie het gaan inrichten: met een foto, kaarsjes, een herdenkingskaartje, tekeningen, knutselwerkjes ...

Het plekje inkleden

Laat een aantal kleuters plaats maken voor het plekje. Sommige kinderen kunnen een tekening maken, anderen knutselen een fotokader of versieren theelichtjes. Nodig alle kinderen uit om hun inbreng te doen, maar dwing hen niet. Sommige kinderen willen iets persoonlijks maken, anderen houden zich liever bezig met het sjouwen van meubels. De kinderen die hier geen boodschap aan hebben, hoeven niet mee te doen. Wanneer iedereen klaar is, schikken jullie alles mooi samen.

Afsluiting

Laat de kinderen plaatsnemen rond het hoekje. Bewonder het samen. Bespreek met de kinderen wat dit wil zeggen: we halen herinneringen op, we denken nog aan ons klasgenootje.

Opmerking: Ruim het plekje niet te snel op. Voel je aan dat de meeste kinderen het plekje overbodig zijn gaan vinden, bespreek dan of jullie het samen zullen opruimen. Vertel hen dat het niet betekent dat jullie het klasgenootje vergeten. Hij is er fysiek niet meer, maar jullie blijven aan hem denken, aan hoe hij was en wat jullie samen deden. De kinderen kunnen eventueel materiaal van het plekje mee naar huis nemen. Met kinderen die wel nog nood hebben aan een rustig hoekje om naartoe te gaan als ze aan hun klasgenootje denken, kan je samen een alternatief zoeken, bijvoorbeeld een gevoelsmeter waarop ze kunnen aanduiden dat ze liever even alleen zijn (zie pagina 45).

AFSCHEIDSMOMENT VOORBEREIDEN

Kinderen willen, meer nog dan volwassenen, iets doen om uiting te geven aan hun verdriet. Je kan samen met hen een stukje van het afscheidsmoment voorbereiden. Hiervoor moet je heel goede afspraken maken met de ouders van het overleden kind en hun wensen respecteren.

Voorbeelden

- > muziek brengen
- > bloemen dragen
- > ballonnen met een kaartje loslaten op een bijzondere plek

Het is belangrijk dat je de kinderen ook voorbereidt op het afscheidsmoment zelf. Ze moeten weten wat ze kunnen verwachten. Je moet dus zelf ook een goed zicht hebben op het verloop van de plechtigheid. Afscheidsmomenten zijn immers zeer verschillend in verschillende culturen.

Praat hierover zeker met de ouders van het overleden kind. Je kan ook meer informatie vinden in boeken of op websites.

Enkele suggesties

www.in-de-wolken.be

'In de Wolken' richt zich op verliessituaties die ontstaan door het overlijden van een belangrijk ander. Er worden brochures, boeken en andere materialen ontwikkeld voor rouwenden. Hoewel 'In de Wolken' zich richt op alle rouwenden, zijn ze met name gespecialiseerd in rouwende kinderen en jongeren.

Een laatste groet. Uitvaart- en rouwrituelen in multicultureel Nederland.

M. Bot

Rouwen in zeven 'Nederlandse' culturen.

S. Pessireron

Veelkleurig verdriet. Afscheid nemen in verschillende culturen.

I. Spee, D. Roos & R. Fiddelaers-Jaspers

Praat na het afscheidsmoment ook na met de kinderen in de klas. Wat vonden ze ervan? Wie heeft wat gezien? Wat vonden ze mooi? Wat vonden ze moeilijk?

OCHTENDRONDE

Wanneer een kind uit de klas overlijdt, brengt dit heel wat teweeg bij de andere kinderen. Niet alleen vragen, maar ook emoties. Het kan helpen om een tijdje elke dag te beginnen met een ochtendronde. Elk kind krijgt de ruimte om te vertellen hoe hij zich voelt en welke vragen hij heeft. Dat hoeft niet noodzakelijk allemaal te maken te hebben met het overlijden.

Overloop met de kinderen ook volgende vragen:

- > Wat weet je over doodgaan?
- > Wat wil je weten over doodgaan?
- > Wat wil je doen?

Je stemt de activiteiten die je met de kinderen doet af op wat ze willen weten en doen.

Tip: Laat de kinderen in de klas zelf aangeven of ze iets willen vertellen of niet, door bijvoorbeeld een persoonlijke pion naar het midden van de kring te schuiven als ze iets willen zeggen.

GEVOELSMETER

Eigen aan kinderen is dat hun gevoel heel snel van blij naar verdrietig of boos kan omslaan. Als leerkracht is het soms moeilijk om dit te voorspellen en om er rekening mee te houden. Je kan dit opvangen door voor elk kind een gevoelsmeter te maken. Elk kind krijgt een blad met twee gezichten: een lachend en een droevig gezicht met een lijn daartussen. Met een wasknijper kan het kind op de lijn aanduiden hoe het zich voelt.

Variant: De kinderen kunnen meer onderscheid in gevoelens uiten door te werken met de emo's uit de ZEBRA-kit (www.zebra-kit.be).

WAAR BEN JE NU?

Kinderen vragen al snel: 'Waar is ons klasgenootje nu?' Het is niet makkelijk hierop een antwoord te geven en het is belangrijk dat je als leerkracht jouw interpretatie niet opdringt. Je reageert best door de vraag terug te stellen: 'Waar denk jij dat hij is?' Kinderen vormen zich vaak een idee over waar de overledene nu juist is. Dit kan hen ook helpen bij het verwerken. In deze activiteit geef je de kinderen de ruimte om dit te uiten.

Nodig

- > kopies van een foto van de kleuter
- > tekenspullen: potloden en papier
- > bloemen- of plantenzaadjes, bloempotten met aarde

Vooraf

Vraag de kinderen in een kring te zitten. Vraag hen waar je volgens hen bent als je dood bent. Laat hen vanuit zichzelf vertellen en zorg voor een respectvol gesprek waarin iedereen zijn eigen mening mag hebben. Soms kunnen vragen helpen. Waar is ons klasgenootje nu? Wat zie je als je aan hem denkt? Kan je iets horen? Hoe voelt dat? Is het daar fijn? Wie is er nog bij hem? Wat doet ons klasgenootje daar? Houd goed in de gaten dat iedereen zich veilig voelt en niemand angstig wordt.

Fantasie op een blad papier

Maak voor alle kinderen een kopie van een foto van hun klasgenootje en geef iedereen een wit blad. De kinderen kleven de foto ergens op het blad en tekenen rond de foto waar hun klasgenootje volgens hen is. Zet ondertussen een rustig muziekje op (cd in ZEBRA-kit).

Terug op aarde

Na deze activiteiten is het goed om de kinderen te confronteren met het feit dat het leven verder gaat en dat er elke dag nieuw leven ontstaat en wordt geboren. Ga (indien mogelijk) samen met de kinderen naar een bloemen- en plantenzaak en laat hen een zakje zaad kiezen met de bloemen of planten die zij graag

willen zaaien. In de klas heeft ieder kind een pot met aarde en zaait het gekochte zaad. Jullie houden samen in de gaten hoe snel alles groeit, welk zaad eerst uitkomt ...

BEZOEK AAN DE BEGRAAFPLAATS

Na het afscheidsmoment kan je met de klas een bezoek brengen aan de begraafplaats. Breng eerst zelf een bezoekje aan de begraafplaats. Verplicht de kleuters niet om mee te gaan, maar probeer wel te ontdekken waarom ze niet meewillen. Misschien vinden jullie samen een oplossing hiervoor. Spreek met een collega af dat hij de kleuters opvangt die niet mee willen.

Suggestie: Je kan ook naar een andere plek gaan. Een plek die op een bepaalde manier bijzonder was voor het overleden kind of in de religie of ideologie waarin het overleden kind is grootgebracht.

Nodig

- > foto's en boekjes van de begraafplaats
- > knutselspullen: rietjes, gekleurd papier, eventueel keien en stiften

Vooraf

Breng wat fotomateriaal en een aantal boekjes mee naar de klas. In een kringgesprek kondig je aan dat jullie naar de begraafplaats zullen gaan. Vraag de kleuters of ze daar al eens zijn geweest. Wat verwachten ze? Geef hen juiste informatie, maar jaag hen zeker geen schrik aan. Vertel de kinderen dat niemand verplicht mee moet naar de begraafplaats, maar dat het niets is om bang voor te zijn. Knutsel een bloemstuk met de kinderen. Met een rietje als stengel en gekleurd papier voor de blaadjes maakt elk kind een bloem. Samen vormen de bloemen een mooie ruiker. Hang een kaartje aan de bloemen met de namen van alle kinderen op. Ook de kinderen die niet mee willen naar de begraafplaats maken een bloem.

Varianten: Versier keien met verf of alcoholstiften. Schrijf de namen van de kinderen erop. Maak een liedje of rijmpje voor het klasgenootje en breng dat samen op de begraafplaats.

De begraafplaats

Zoek samen het graf van het kind. Ga er met zijn allen omheen staan. Maak het stil. De kinderen leggen hun knutselwerk bij het graf. Laat de kinderen nog even vrij rondkijken op de begraafplaats.

Afsluiting

In een kringgesprek praten jullie na over het bezoek aan de begraafplaats. Hoe was het op de begraafplaats? Wat was er te zien? Wat hoorden ze? Werden ze blij of verdrietig?

Ouders informeren

Breng vooraf de ouders op de hoogte dat jullie de begraafplaats zullen bezoeken. Geef aan dat de kinderen niet verplicht zijn om mee te gaan, maar dat het hen wel kan helpen. Informeer zeker ook de ouders van het klasgenootje.

VRAGENRONDE

Kleuters zitten misschien ook een tijdje na het overlijden met veel vragen en twijfels. Vragen waar volwassenen zelfs niet aan denken. Het is voor de kinderen belangrijk dat ze de ruimte krijgen hun vragen te stellen en er een eerlijk antwoord op te krijgen. Ze hebben immers de neiging om in hun fantasie op zoek te gaan naar antwoorden die soms gruwelijker zijn dan de werkelijkheid.

Nodig

- > boek 'Wat je moet weten over dood en sterven' van B. Sanders (in ZEBRA-kit)
- > papier, balpen

Vooraf

Verzamel de kinderen in een kring. Vraag hen of er dingen zijn die ze nog willen weten over doodgaan, afscheidsmomenten ... Schrijf elke vraag op. Als er weinig vragen zijn, hoeft dat niet te betekenen dat de kinderen alles weten. Misschien durven ze hun vraag niet stellen. Je kan ze aanvullen met vragen uit het boek 'Wat je moet weten over dood en sterven' van B. Sanders.

Vragenronde

Overloop de vragen die je hebt opgeschreven. Jullie zoeken samen een antwoord. Komen jullie er niet uit, dan lees je voor uit het boek zelf. Op sommige vragen is er geen juist antwoord. Bespreek dit ook met de kinderen.

Afsluiting

Geef de kinderen een blad papier en laat hen tekenen over de dingen die ze nog niet wisten. Deze vragen en tekeningen niet je netjes samen. Ze vormen het persoonlijke vraag- en antwoordenboek van jullie klas.

POPPENKASTVERHAAL 'DE VERDWENEN BAL'

Als je merkt dat de kinderen behoefte hebben om stil te staan bij hun gevoelens, maar het te bedreigend is om dit rechtstreeks te linken aan het overlijden, kan je werken met het poppenkastverhaal. Deze lessuggestie kan je ook gebruiken als het overlijden al een hele tijd geleden is, maar je merkt dat enkele kinderen toch nog worstelen met hun gevoelens. Voor de kinderen die hier niet meer mee zitten, wordt het overlijden als thema door deze suggestie niet opgedrongen.

Nodig

- > poppenkastverhaal (zie bijlage pagina 65)
- > poppenkastpoppen schildpad, egel en slak (deze poppen zijn te verkrijgen bij Leefsleutels - www.leefsleutels.be)
- > drie grote dozen
- > knutselmateriaal: slakkenhuis, schild van de schildpad, stekels van de egel, scharen, lijm, tekenpotloden ...

Vooraf

Alle kinderen zitten in een kring en kijken naar het poppenkastverhaal.

Het verhaal

Speel het poppenkastverhaal (zie bijlage pagina 65).

Afsluiting

De kinderen versieren drie grote dozen als slakkenhuis, het schild van de schildpad en de stekels van de egel. Het slakkenhuis krijgt een verdrietig gezicht, het schild van de schildpad een bang gezicht en de doos met stekels een boos gezicht.

In een kringgesprek praten jullie na over verdrietig, bang en boos zijn. Zijn zij ook wel eens verdrietig, bang of boos? Wanneer? Wie reageert zoals de slak, de schildpad of de egel? Wie reageert nog anders, zoals buikpijn krijgen of heel druk beginnen doen? Wat kan hen dan helpen? Wat kan de slak, de schildpad en de egel helpen?

Wanneer jullie iets gevonden hebben om de dieren op te beuren, mogen de verdrietige, bange en boze gezichten weg: de bui is over en jullie houden de mooie huisjes over.

WELKE KINDERBOEKEN ZIJN INTERESSANT?

Knikkers op de weg

Auteur: K. Dieltiens

Onderwerp: overleden broer

Korte inhoud: Elias verliest zijn jongere broer Ward in een verkeersongeval. Hij ervaart zijn eigen verdriet, maar ziet ook hoe moeilijk mama en papa het hebben.

Leeftijd: vanaf 4 jaar (voorleesboek)

Dood is niet gewoon

Auteur: M. Delfos

Onderwerp: overleden ouder

Korte inhoud: 'Dood is niet gewoon' is een therapeutisch verhaal voor kinderen van vier tot negen jaar. Het gaat over Ilse. Haar vader is plotseling overleden. Het is bedoeld voor kinderen die het overlijden van een betekenisvol iemand, met name een ouder, meemaken. Het kan ook als voorlichtingsboek gebruikt worden om kinderen duidelijk te maken wat het overlijden voor hun leeftijdsgenoten betekent. Het kan een hulpmiddel zijn, bijvoorbeeld in een lagere schoolklas, wanneer een van de kinderen een ouder verloren heeft, om een gesprek op gang te krijgen.

Leeftijd: 4-9 jaar (voorleesboek)

Doodgaan is geen feest

Auteur: R. Fiddelaers-Jaspers

Onderwerp: dood, cremieren, rouwen

Korte inhoud: Dit boek gaat over doodgaan, cremieren en rouwen. De vader van Hanneke en Stijn is overleden en ze vinden het raar wat er allemaal gebeurt.

Leeftijd: voorlezen voor kinderen van 3 tot 8 jaar

Opa duurt ontelbaar lang

Auteur: A. De Bode en R. Broere

Onderwerp: afscheid nemen

Korte inhoud: Wanneer zijn opa sterft, blijft Bas met een hoop vragen zitten: 'Waar is opa nu? Kan opa nog iets voelen? Weet opa wel dat hij dood is? ...' Ook de volwassenen hebben veel verdriet en weten geen antwoord op zijn vragen. Hij vindt zelf het antwoord door opa een brief te schrijven waarin hij hem vertelt wat er allemaal gebeurd is.

Leeftijd: van 4 jaar tot 8 jaar

Dit prentenboek is opgenomen in de materialenset 'Een wereld vol troost' en niet meer apart aan te kopen.

Een opa om nooit meer te vergeten

Auteur: B. Westera

Onderwerp: afscheid nemen, opa

Korte inhoud: De opa van Joost is gestorven. De kist met zijn dode lichaam staat in de voorkamer. Wanneer Joost naar de kist kijkt, staan zijn ogen vol tranen. Mama ziet het en geeft Joost de rode zakdoek van opa. De rode zakdoek roept een boel herinneringen op. Opa speelde er kiekeboe mee toen Joost als baby in zijn box stond en Joost zat met een rode halsdoek op opa's rug toen ze cowboy speelden. Hij weet nog hoe opa een piratenschip bouwde met echte zeilen en een rode vlag.

Ze namen zelfs papa gevangen. Toen ze geen hut mochten bouwen van mama liepen ze zelfs weg en kwamen pas thuis toen het al donker was. Opa leerde hem fietsen en wanneer hij bij opa wilde logeren belde hij van tevoren en zorgde opa voor muisjes, koekjes, friet en aardbeienijs. Opa legde dan een knoop in zijn rode zakdoek en vergat het nooit. Joost wil nog duizend dingen vragen aan opa. Is het donker in de kist? Doet het pijn om dood te gaan? Gelukkig heeft hij de rode zakdoek ... en hij legt er een knoop in.

Leeftijd: vanaf 4 jaar

WEGWIJS: WERKEN ROND ROUW

Afscheid nemen. Educatief pakket voor kinderen van 4 tot 12 jaar.

Organisatie: Provincie West-Vlaanderen

Contactgegevens:

Provinciaal Informatiecentrum Tolhuis

Jan van Eyckplein 2

8000 Brugge

Tel. 0800 20 021

provincie@west-vlaanderen.be

Korte omschrijving: Leerkrachten, directies, zorgbegeleiders ... van kleuter- en lagere scholen, maar ook begeleiders uit het jeugdwerk kunnen het pakket ontlenuen wanneer ze worden geconfronteerd met 'kinderen die rouwen'. In de koffer vind je diverse methodieken, materialen, boeken, suggesties ... om samen met kinderen die werden geconfronteerd met een verlieservaring, het verlies te verwerken.

Leeftijdscategorie: 4-12 jaar

Uitlenen/aankopen: Het educatief pakket 'Afscheid nemen' kan gratis ontleend worden. Er zijn acht ontleenpunten verspreid over de provincie West-Vlaanderen.

Als de dood voor de dood op school?

Organisatie: Leefsleutels

Contactgegevens: Leefsleutels vzw

Loksumstraat 25

1000 Brussel

Tel. 02 565 17 17

www.leefsleutels.be - info@leefsleutels.be

Korte omschrijving: Dit boekje wil leerkrachten, directies en CLB-medewerkers informeren over dood en rouw, verlies en verdriet, om duidelijk te maken welke verantwoordelijkheid zij hierin kunnen opnemen. De activiteitenbundel biedt een aantal werkvormen per leeftijdsgroep binnen drie contexten:

- > het thema dood, als doodgewoon thema
- > het crisismoment tussen een overlijden en de uitvaart
- > het omgaan met rouw op lange termijn

Er wordt veel aandacht besteed aan de begeleidestijl.

Leeftijdscategorie: basisonderwijs

Uitlenen/aankopen: Het boekje kan worden aangekocht bij Leefsleutels. Prijs: € 9.95.

Hopla, voel je goed...

Organisatie: Centrum voor Ervaringsgericht Onderwijs vzw - www.cego.be

Korte omschrijving: De 'Hopla-koffer' stimuleert de emotionele ontwikkeling van het jonge kind via vertelplaten, maskertjes, kartonnen popjes, situatieplaatjes, een dominospel, een bingospel en een draaischijf. Het unieke van de 'Hopla-koffer' is de synergie van de CEGO-concepten en de bekende Hopla-personages van Bert Smets, twee expertises op het vlak van sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen die perfect complementair zijn en elkaar versterken. Als speelleerset vormt deze 'Hopla-koffer' de onderbouw voor de 'Doos vol gevoelens'.

Leeftijdscategorie: 2 tot 4 jaar

Aankopen: Uitgeverij Cego Publishers. De 'Hopla-koffer' (volledige set): Prijs: € 139.00.

Een wereld vol troost

Organisatie: Centrum voor Ervaringsgericht Onderwijs vzw - www.cego.be

Korte omschrijving: 'Een wereld vol troost' is een materialenset die kinderen in de basisschool helpt om rond verlieservaringen te communiceren en zo, onder begeleiding van leerkrachten of andere volwassenen, op een psychisch gezonde manier met verlieservaringen te leren omgaan.

De beoogde output is een grotere weerbaarheid: het vermogen om de onvermijdelijk moeilijke ervaringen die ieder op zijn weg vindt ook beter te doorleven en daar als mens niet zwakker, maar sterker uit te komen. Het maatschappelijk voordeel van een dergelijke 'competentie' kan men onmogelijk overschatten. Vijftien verschillende verliessituaties vormen het uitgangspunt.

Leeftijdscategorie: 5 tot 12 jaar

Uitlenen/aankopen: Het pakket kan worden aangekocht bij Cego Publishers. Prijs: € 158.00.

Een doos vol gevoelens

Organisatie: Centrum voor Ervaringsgericht Onderwijs vzw - www.cego.be

Korte omschrijving: Jonge kinderen spelenderwijs beter leren omgaan met gevoelens: dat is in een notendop het doel van 'Een Doos vol Gevoelens'. Op een speelse manier leren ze gevoelens herkennen, begrijpen en uiten. Het beheersen van de basisgevoelens blij, bang, boos, verdrietig, geeft jonge kinderen een eerste houvast tot een rijk emotioneel leven.

Leeftijdscategorie: 4 tot 7 jaar

Uitlenen/aankopen: Het pakket kan worden aangekocht bij Cego Publishers.

Een 'Doos vol gevoelens' (volledige set, inclusief handleiding en cd): Prijs: € 147.00.

Een huis vol gevoelens en axen

Organisatie: Centrum voor Ervaringsgericht Onderwijs vzw - www.cego.be

Korte omschrijving: 'Het huis vol gevoelens en axen' is het vervolg op de 'Doos vol gevoelens'.

De hoofddoelstellingen van het 'Huis vol gevoelens en axen' zijn:

- > een differentiatie van gevoelens bij zichzelf en bij anderen leren waarnemen en benoemen.
- > inzicht krijgen in de verschillende axen aan de hand van de bekende Axenroos van Nand Cuvelier en deze kunnen gebruiken als steunpunten om relatiewijzen te kunnen identificeren, inzicht te krijgen in de relatie oorzaak-gevolg binnen de interactieketen, verbaal en non-verbaal gedrag leren interpreteren, probleemoplossend leren denken in de sociale context.

Leeftijdscategorie: 5 tot 12 jaar

Uitlenen/aankopen: Het pakket kan worden aangekocht bij Cego Publishers. Prijs: € 165.00.

Rouwkoffer op maat

Organisatie: Forum Palliatieve Zorg - www.forumpalliatievezorg.be - info@forumpalliatievezorg.be

Korte omschrijving: Op vraag van ouders, studenten of leerkrachten stelt de rouwzorgverantwoordelijke een rouwkoffer samen op maat. De leeftijd van de doelgroep bepaalt de inhoud van de koffer. In deze koffer zitten enkele boeken voor volwassenen, een aantal boeken voor kinderen, een aantal brochures, tips voor het omgaan met rouwende kinderen, herinnerings- en herdenkingsboekjes voor kinderen. De koffer kan zowel thuis als in de klas worden gebruikt.

Leeftijdscategorie: 0 tot 21 jaar

Uitlenen/Aankopen: Binnen de regio Brussel-Halle-Vilvoorde kan de koffer gratis worden ontleend. Er wordt een waarborg gevraagd van € 100. Je krijgt de waarborg terug als er geen materiaal uit de koffer verdwenen is.

Nu jij er niet meer bent. Rouwen met kinderen en tieners

Auteur: Claire Vanden Abbeele - vzw De Verbinding - Stichting Claire Vanden Abbeele - www.clairevandenabeele.be

Korte omschrijving: Het boek is een leidraad voor iedereen die met verlies geconfronteerd wordt en worstelt met de vele vragen die dood, gemis en nabijheid bij kinderen en jonge mensen oproepen. Dit boek werpt een licht op wat rouw met jonge mensen en met onszelf doet. Het reikt ons woorden aan om het onuitspreekbare ter sprake te brengen. Tegelijkertijd staat het vol adviezen en praktische oefeningen die

inspiratie bieden. Hoe breng je het slechte nieuws? Hoe rouw je met peuters, kleuters, met kinderen uit de lagere school, met tieners?

Leeftijdscategorie: 0 tot +18 jaar

Uitlenen/Aankopen: Het boek werd uitgegeven bij Lannoo en is verkrijgbaar in de boekhandel.

Er zijn voor jou. Omgaan met jonge mensen die rouwen

Auteur: Claire Vanden Abbeele - vzw De Verbinding - Stichting Claire Vanden Abbeele

www.clairevandenabeele.be

Korte omschrijving: Het boek vestigt onze aandacht op de soorten van verdriet die we kunnen doormaken. Het omschrijft de rauwheid van rouw en hoe we kinderen en jonge mensen kunnen helpen met de verschillende rouwtaken. Het boek richt onze aandacht op gedrag dat 'normaal' is of 'ons zorgen' kan baren. We krijgen specifieke rouwadviezen als ouder of familielid en als begeleider in onze zorgvolle aandacht en voor onze manier van troosten. Het boek biedt heel bruikbare werkvormen, filmbesprekingen aan om als ouder, leerkracht of begeleider mee aan de slag te gaan, ook op momenten waarop verlies niet expliciet aan de orde is, maar we hen wel gevoelig willen maken voor dit aspect van het leven. En als er zich in de school een crisissituatie van verlies voordoet, geeft het boek uitvoerige, bruikbare scenario's met praktische aandachtspunten die het leerkrachtenteam kan gebruiken als leidraad om te concretiseren in de eigen schoolsituatie.

Leeftijdscategorie: 0 tot 18 jaar

Uitlenen/Aankopen: Het boek werd uitgegeven bij Lannoo en is verkrijgbaar in de boekhandel.

Het leven duurt een leven lang

Auteurs: Annet Weijers en Petra Penning

Korte omschrijving: Dit boek is er voor iedereen die wil weten hoe hij rouwende kinderen kan helpen en begeleiden. Het eerste deel omvat theorie over hoe kinderen en jongeren helpen bij een verlies. Een tweede deel omvat handvatten om kinderen concreet te helpen. Aan de hand van de rouwtaken geschetst in deel 1 worden praktische werkvormen en methodieken aangereikt, waarmee je kinderen kan uitnodigen om hun ervaringen op een eigen, speciale manier uit te drukken.

Leeftijdscategorie: kinderen en jongeren

Uitlenen/Aankopen: Je kan het boek bestellen via www.hetlevenduurteenlevenlang.nl.

Kostprijs is 67 euro, exclusief verzendingskosten (8 euro).

5. Belangrijke en soms moeilijke thema's

Is er een verkeersongeval gebeurt, zijn er enkele zaken waar je niet omheen kan maar waarmee je misschien niet altijd goed raad weet. In dit onderdeel behandelen we enkele specifieke onderwerpen. We willen je op weg zetten om zo goed mogelijk in te spelen op de situatie. Dezelfde suggesties vind je ook doorheen de achtergrond en lessuggesties in deze Reactiekit. Hier bundelen we ze en geven we meer achtergrond.

We bespreken 3 thema's:

- > communicatie met de (mee)ouders;
- > behoeften van andere kinderen in het gezin;
- > omgaan met je eigen gevoelens;

5.1 COMMUNICATIE MET DE (MEE)OUDERS

Wanneer een kind betrokken raakt in een verkeersongeval, is communicatie erg belangrijk. Communicatie met de ouders van de betrokken kleuter, maar ook met de ouders van de klasgenoten. Communicatie rond wat er gebeurd is, maar ook rond wat jullie doen in de klas.

OUDERS VAN HET BETROKKEN KIND

Wanneer een kleuter door een verkeersongeval in het **ziekenhuis** terechtkomt, betekent dat niet alleen dat er één kapstokje een tijdje leeg blijft. Als kleuterjuf of -meester sta je voor de belangrijke taak om de kleuters uit je klas te informeren over wat er gebeurd is en wat er zal gebeuren.

Maar daarnaast zal je ook contact hebben met de ouders van het kind en misschien ook met het kind in het ziekenhuis. Jullie zitten immers allemaal met veel vragen en moeten afstemming zoeken met elkaar: wat kan het kind nog? Wat kan het kind niet meer? Wanneer komt het kind terug in de klas?

Het betekent voor de ouders een belangrijke steun als je van bij het begin contact met hen opneemt en eventueel eens langsgaat. Besteed daarbij voldoende aandacht aan hun gevoelens. Bereid het gesprek ook praktisch goed voor. Je hebt best al een zicht op welke aanpassingen en flexibiliteit de school kan bieden. Maak zeker geen loze beloften en houd je na het gesprek aan de gemaakte afspraken. Als het langer duurt dan verwacht voor je een oplossing vindt, laat dat dan even weten aan de ouders. Zo weten ze dat je er mee bezig bent en vermijd je onnodige frustratie.

Ook voor het kind is het belangrijk dat het weet dat je aan hem denkt. Je kan samen met de ouders zoeken naar een manier om het kind betrokken te houden bij het schoolgebeuren. Breng de ouders ook op de hoogte als jullie vanuit de school iets doen voor het kind, zoals tekeningen of geschenkjes maken.

Ook de ouders willen vaak betrokken blijven bij de schoolactiviteiten. Wanneer er een schoolfeest is, zijn ze misschien graag van de partij, hoewel hun kind op dat moment nog revalideert. Het kan zijn dat de kleuter niet meer terugkomt in de klas en noodgedwongen naar een andere klas of school overstapt. Ook dan is open communicatie belangrijk, zowel naar het kind zelf, naar de ouders als naar de klasgenootjes. Als het niet langer mogelijk is om met de klas contact te onderhouden, bouw het dan geleidelijk af. Probeer zeker te vermijden dat de ouders en het kind het gevoel hebben dat ze in de steek worden gelaten.

Wanneer een kind is **overleden**, neem je best snel contact op met de ouders. Over de eerste contacten na het overlijden vind je tips in het eerste deel van het hoofdstuk 'Iemand is overleden. Wat meteen na een

overlijden?' (pagina 27). Maar ook op langere termijn is het goed regelmatig iets van jezelf en eventueel van de kinderen uit je klas te laten horen. Houd daarbij in de eerste plaats rekening met de gevoelens van de kinderen zelf. Niet alle kleuters waren in dezelfde mate betrokken bij hun overleden klasgenootje. Het is niet de bedoeling hen op te dringen ermee bezig te zijn als zij hieraan geen behoefte hebben. Dan is het wellicht beter om met enkele kinderen (of enkel vanuit jezelf) iets op te sturen of af te geven bij een speciale gelegenheid zoals de verjaardag van het overleden kind, een feestdag, het einde van het schooljaar ... Maar ook bij speciale gelegenheden, zoals de laatste dag op de kleuterschool, waarderen sommige ouders van een overleden kind dat ze ook worden uitgenodigd. Check dit wel vooraf bij de ouders zelf. Sommige ouders kunnen dit ook zeer pijnlijk vinden.

Vergeet zeker niet dat het rouwen voor de ouders niet stopt na de afscheidsplechtigheid. Jaren na het overlijden denken ze er nog dagelijks aan. **Aarzel niet om te laten merken dat ook jij en de kinderen uit je klas het kind niet vergeten zijn.**

Ook als een gezinslid van een kind gewond raakte of overleden is in een verkeersongeval neem je als leerkracht best contact op met de ouders. Een kaartje, een bezoek ... kunnen op zulke momenten heel veel betekenen.

ouders van de andere kinderen uit je klas

Wanneer een kind slachtoffer wordt van een verkeersongeval, betekent dat vaak ook een schok voor zijn klasgenootjes. Kleuters kunnen het hiermee moeilijk hebben, op school, maar ook thuis, in de jeugdbeweging ... Als leerkracht houd je best een zo open mogelijk contact hierover met de ouders. Enkel zo kunnen jullie samen de beste opvang bieden, afgestemd op wat het kind nodig heeft, en krijgen jullie samen een zicht op wanneer het kind eventueel vastloopt.

Wanneer een kleuter is **overleden**, kan het zijn dat de ouders van de andere kinderen in de klas de kinderen en de school zoveel mogelijk willen helpen om met dit verlies om te gaan. Wanneer ze hun kinderen 's morgens brengen, blijven ze zo lang mogelijk op de speelplaats. Misschien zouden ze het liefst van al zelf mee de klas ingaan. Erken de ouders in hun betrokkenheid. Het toont dat ze begaan zijn met de kinderen en de school. Geef hen informatie over wat er is gebeurd en wat jullie doen in de klas. De manier waarop je dat doet, hangt af van wat praktisch mogelijk is en van wat jij als leerkracht en de directie zien zitten: een brief, een ouderavond ... Communiceer duidelijk wat jij als leerkracht liever wel en niet hebt in het belang van de kinderen. Als je bijvoorbeeld liever niet hebt dat de ouders mee de klas inkomen, laat hen dit dan vriendelijk, maar duidelijk weten.

Zoek eventueel naar andere zaken waarmee ouders wel kunnen helpen (kopiëren van rouwbrief of kaartje, aanwezigheid in afscheidsplechtigheid ...).

MEER LEZEN?

Jong verlies. Rouwende kinderen serieus nemen.

R. Fiddelaers-Jaspers

Helpen bij verlies en verdriet. Een gids voor het gezin en de hulpverlener.

M. Keirse

Kinderen slachtoffer van een schokkende gebeurtenis.

Praktische gids na een misdrijf of een plotseling overlijden.

Kinderwerking slachtofferhulp, Steunpunt Algemeen Welzijnswerk

Er zijn voor jou. Omgaan met jonge mensen die rouwen.

C. Vanden Abbeele

5.2 BEHOEFTE VAN ANDERE KINDEREN IN HET GEZIN

Wanneer een kind slachtoffer wordt van een verkeersongeval, betekent dat een grote klap voor het ganse gezin. De omgeving richt zich in de eerste plaats op het rechtstreekse slachtoffer en de ouders. Dat is begrijpelijk. Broers en zussen en andere gezinsleden in een nieuw samengesteld gezin worden daarbij vaak over het hoofd gezien. Maar ook zij ondervinden een diepgaande impact van het ongeval op hun leven. Ook zij hebben nood aan een goede opvang. Die krijgen ze best van mensen die dicht bij hen staan. Vaak zijn deze mensen zelf overspoeld door emoties en praktische zorgen, en kunnen ze er niet zijn voor de broers en zussen. Als je voelt dat je als leerkracht een bijkomende steun kan en wil betekenen, vind je hieronder meer achtergrondinformatie en enkele tips.

ALS EEN KIND GEWOND RAAKTE IN EEN ONGEVAL EN MOET REVALIDEREN

EEN VERWARRENDE TIJD

Voor de broers en zussen breekt tijdens het verblijf in het ziekenhuis een verwarrende tijd aan. Zij merken al snel dat het ongeval een breuk betekent met hun vertrouwde leven. Hun ouders brengen veel tijd door in het ziekenhuis. De broers en zussen kunnen gelukkig en meestal tijdelijk bij familieleden of vrienden terecht. Alleen duurt dit 'tijdelijk' soms tot enkele weken. In deze periode is een **houvast** voor hen heel belangrijk, bijvoorbeeld door op voorhand te weten bij wie ze terecht kunnen. De broers en zussen lijken op dat moment misschien egocentrische vragen te stellen, maar ze hebben nood aan voorspelbaarheid omdat dit hen veiligheid geeft. Ook naar **school** gaan kan veiligheid bieden.

GROTE BEZORGHEID

Broers en zussen horen veel vertellen over hun gewonde broer of zus, maar begrijpen vaak niet wat er gezegd wordt. Zij worden graag **betrokken** bij wat er gebeurt en hebben nood aan **informatie op maat**. Hun ouders, waar ze anders bij terecht kunnen met hun vragen en zorgen, zijn zelf overmand door zorgen en hebben weinig tijd voor hen. Broers en zussen krijgen weinig rechtstreekse informatie, maar vangen wel flarden van gesprekken op. Ze begrijpen de termen die gebruikt worden niet altijd. Dat wekt nog meer vragen op. Wat is in coma liggen? Waarom praat iedereen plots heel gewichtig over vanzelfsprekende dingen zoals een vinger bewegen of ademen? En waarom mogen ze broer of zus niet bezoeken? Wanneer zij hun broer of zus voor de eerste keer terugzien, is dit vaak een grote schok door alle apparatuur die rond het bed staat en door zichtbare letsels. Maar ook doordat hun broer of zus niet of vreemd reageert. Een **goede voorbereiding** kan de confrontatie vergemakkelijken. Je kan gedetailleerd bespreken hoe de kamer eruitziet, welk geluid machines maken, welke geur er hangt ... Foto's kunnen hierbij een grote hulp zijn.

BETROKKENHEID

Bij een ernstig verkeersongeval volgt na de ziekenhuisopname meestal een lange revalidatieperiode.

Voor broers en zussen lijkt het vaak een eeuwigheid te duren vooraleer ze weer kunnen praten of spelen met hun broer of zus. Daarom is het zo belangrijk dat zij **actief betrokken** worden bij de hele revalidatie. Zo krijgen ze weer die speciale band met hun broer of zus.

HET BESEF DAT ALLES VERANDERD IS

Naarmate de herstelperiode vordert, beseffen de broers en zussen ook stilaan dat alles wel erg grondig veranderd is. Ze merken dit in dagelijkse, maar voor hen belangrijke dingen. Ze moeten bijvoorbeeld langer in de naopvang blijven omdat de ouders nog langs het ziekenhuis gaan.

De grootste aanpassing ligt in het leren omgaan met hun veranderde broer of zus. De broers en zussen moeten voldoende **tijd en ruimte** krijgen om dit opnieuw in te vullen.

EEN WIRWAR AAN EMOTIES

Broers en zussen hebben, net als hun ouders, verschillende gevoelens. Soms zijn ze verdrietig, soms boos. Of ze zijn eerder jaloers omdat ze minder aandacht krijgen. Vaak tonen ze zich erg bezorgd en missen ze hun broer of zus. Als ouder, of kleuterjuf of -meester, is het belangrijk **om oog te hebben voor deze gevoelens** en de broers en zussen ruimte en tijd te bieden om hun gevoelens te uiten. Bij kleuters zal dat niet altijd via woorden zijn, wel bijvoorbeeld in spel, gedrag, tekeningen ...

EEN NIEUW EVENWICHT

Na verloop van tijd lijken de broers en zussen terug een nieuw evenwicht te vinden. Dit nieuwe evenwicht komt er zowel in de praktische organisatie van hun leven als in de nieuwe relatie met hun broer of zus.

Een goede begeleiding en ondersteuning zijn noodzakelijk. Oudere broers en zussen geven in een verkennend onderzoek (*Lauwers H. en Van Gils J. Het zal nooit meer worden zoals vroeger. Belevingsonderzoek bij broers en zussen van jonge verkeersslachtoffers. Kind en Samenleving, 2004*) aan dat ze nood hebben aan informatie, aangepast aan hun leeftijd. Ook willen ze begrip voor hun beleving, zowel op school als thuis. Als ouders, familieleden en leerkrachten meer inzicht krijgen in de belevingswereld van broers en zussen, kunnen zij hen beter begeleiden en steunen. **Specifieke aandacht voor de broers en zussen** zelf en hun noden kan hen helpen terug een eigen plaats te vinden. Of zoals Wout, broer van Tinne het zegt: 'Ik ben Wout, altijd al geweest! Ik ben niet alleen 'broer van Tinne.'

ALS IEMAND IN HET GEZIN IS OVERLEDEN

Wanneer iemand sterft in het verkeer, wordt het leven van de ouders onverwachts totaal overhoop gegooid. De wereld staat stil. Ze worden overspoeld door vragen, voelen zich onzeker en machteloos. Vlak na het ongeval dringt het gebeuren misschien nog niet volledig door. Het is allemaal te veel, te overweldigend om te beseffen. Geleidelijk aan begint de realiteit door te dringen. De ouders hebben al hun energie nodig om overeind te blijven en voelen zich vaak machteloos ten overstaan van het verdriet van de kinderen. Maar ook die kinderen rouwen en hebben behoefte aan steun, begrip, aandacht en warme nabijheid. Ouders beseffen dit wel, maar vinden moeilijk tijd en energie om de kinderen te ondersteunen. Verzeker de ouders dat ze **niet het onmogelijke** moeten doen. Hun kleuter steunen kan in **kleine dingen** zitten, bijvoorbeeld hem elke avond in bed stoppen, of na school even tijd maken om te luisteren naar zijn verhalen. Toch is ook dat niet altijd makkelijk. De ouders moeten weten dat ze er **niet alleen** voor staan. Raad hen aan hulp in te roepen van vrienden of familie als ze voelen dat dat nodig is. Ook de leerkracht kan de rol van vertrouwenspersoon voor het kind opnemen.

HOE KIJKEN KINDEREN TEGEN DE DOOD AAN?

De ouders en jijzelf moeten weten dat kinderen deels hetzelfde maar ook deels anders omgaan met de dood dan volwassenen. Dat heeft alles te maken met hun ontwikkeling, hun anders denken, anders ervaren, anders voelen, anders gedragen. In het hoofdstuk 'Iemand is overleden. Wat meteen na een overlijden?' kan je lezen hoe kleuters aankijken tegen de dood (zie pagina 27).

WAT BETEKENT HET OM EEN OUDER OF EEN BROER OF ZUS TE VERLIEZEN?

Voor het kind is het heel verschillend om mama of papa, of broer of zus te verliezen. Het gaat dan niet over de vraag wat het ergst is. Wel over het effect op de beleving van het kind dat anders is. Het kan helpen als ouders stilstaan bij wat het nu precies betekent voor hun kind.

WAT BETEKENT HET ALS MOEDER, VADER OF EEN ANDERE PERSOON DIE VOOR HET KIND ZORGT STERFT?

1. Het kind verliest iemand die voor hem zorgt, warmte en liefde geeft.
2. Het kind kan zich in de steek gelaten voelen. Het voelt zich in de luren gelegd. Hij/zij mocht hem niet aan hun lot overlaten. Ook de ouder of partner die overblijft, kan dit gevoel herkennen. De partner op wie hij altijd kon steunen, is plots weggefallen.
3. Het kind kan een panische angst hebben om ook de andere ouder te verliezen. Vaak wordt het kind dan ook erg bang als de overgebleven ouder vertrekt naar het werk, naar de winkel ...

WAT BETEKENT HET ALS BROER OF ZUS STERFT?

1. Als het kind jonger is dan de overleden broer of zus, wil het misschien niet ouder worden. Of het denkt dat het daarmee de ouders veel verdriet zal doen. Het vreest de dag waarop het de leeftijd van zijn overleden broer of zus bereikt.
2. Het kind neemt plots een andere positie in het gezin in. Het wordt het oudste kind of het jongste, of misschien is het plots enig kind. Het moet zelf wennen aan deze nieuwe positie en aan de veranderde verhoudingen binnen het gezin.
3. Het kind ervaart een andere sfeer in het gezin. Er zijn waarschijnlijk meer spanningen tussen de ouders,

het kind heeft het gevoel dat hij de overleden broer of zus moet vervangen of imiteren, het gezin doet minder vaak fijne dingen samen.

4. Het kind kan jaloers zijn op de aandacht voor broer of zus. 'Over de doden niets dan goed' is een even oud als vaak waar gezegde. Het is een erg menselijke reflex om het overleden kind te verheerlijken. De kleuter kan daardoor het gevoel krijgen tekort te schieten, niet mee te tellen.

Tien tips om rouwende kinderen te steunen

Tot slot geven we graag enkele tips en suggesties mee waarmee jijzelf en de ouders best rekening houden.

1. Geef open, concrete en eerlijke informatie.
2. Laat het kind afscheid nemen van de overledene indien het dat wenst.
3. Betrek het kind bij de afscheidsplechtigheid.
4. Weet dat rouwen voor elk kind uniek is.
5. Bouw opnieuw routine en regelmaat in. Dit creëert veiligheid voor het kind.
6. Zoek naar manieren waarop het kind veilig zijn gevoelens kan uiten.
7. Spreek met het kind over zijn gevoelens en ook over die van jezelf.
8. Houd de overledene levend in jullie gedachten maar investeer na verloop van tijd terug in de toekomst. Dat kan zeker niet onmiddellijk. Geef het kind voldoende tijd.
9. Draag zorg voor jezelf. Schakel hulp van buitenaf in wanneer je het gevoel hebt dat je het kind niet voldoende kan opvangen.
10. Begrijp dat kinderen momenten van onbezorgd plezier afwisselen met verdriet, boosheid ...

MEER LEZEN?

Alles is Leander.

K. Dieltiens

Voor altijd mijn zus, mijn broer.

J. Eyckerman et al.

Je kan deze brochure downloaden op www.rondpunt.be of bestellen via info@rondpunt.be.

Jong verlies. Rouwende kinderen serieus nemen.

R. Fiddelaers-Jaspers

Helpen bij verlies en verdriet. Een gids voor het gezin en de hulpverlener.

M. Keirse

Kinderen slachtoffer van een schokkende gebeurtenis.

Praktische gids na een misdrijf of een plotseling overlijden.

Kinderwerking slachtofferhulp, Steunpunt Algemeen Welzijnswerk

Er zijn voor jou. Omgaan met jonge mensen die rouwen.

C. Vanden Abbeele

Als het verkeer je raakt. Praktische gids na een verkeersongeval.

Gratis publicatie van vzw Rondpunt. Te bestellen via info@rondpunt.be.

5.3 OMGAAN MET JE EIGEN GEVOELEN

Als een kleuter uit je klas overlijdt, staat ook jouw wereld als kleuterjuf of -meester stil. Je wordt overspoeld door emoties, je vraagt je af waarom, je weet niet hoe verder te gaan. Je voelt een zware druk op je schouders omdat je je ook verantwoordelijk voelt voor de andere kinderen uit je klas. Je wil hen zo goed mogelijk steunen, maar hoe gaat dat als je zelf overmand wordt door verdriet?

Tijdens de eerste momenten kan je niet ontkomen aan je eigen gevoelens. Onderdruk ze niet. Laat ze je overkomen. Daarna kan je zoeken naar houvast. Zoek steun en raad bij iemand die je vertrouwt: hoe kan ik zelf snel kalmeren en hoe vertel ik het aan de kinderen in de klas? Tips vind je ook in het hoofdstuk 'Iemand is overleden. Wat meteen na een overlijden?' (zie pagina 27) Zet pas de stap naar de klas als je voelt dat je iets rustiger bent geworden. Je moet je gevoel niet verstoppen voor de kleuters, maar een volkomen radeloze kleuterjuf of -meester geeft hen een onveilig gevoel. Vraag een collega om mee de klas in te gaan als je daaraan behoefte hebt. Kinderen stemmen hun gedrag af op dat van jou. Steun dus ook elkaar.

Ook na die eerste momenten nemen kinderen jou vaak als voorbeeld. Dat kan angstaanjagend klinken, maar als je oprecht reageert, ben je al een heel eind op weg. Kinderen voelen haarscherp aan of je gevoelens oprecht of gespeeld zijn. Als jij oprecht bent, geeft dit hen een veilige basis om ook hun eigen gevoelens te tonen en bespreekbaar te maken. Steek je eigen gevoelens niet weg.

Niet voor je collega's, maar ook niet voor de kinderen. Durf stil te staan bij je verdriet. Laat de kinderen weten dat ook jij bang bent. Doe je niet flinker voor dan je bent. Verdriet kom je niet te boven door 'flink te zijn'. Toch hoeft praten niet eindeloos te duren. Houd rekening met de grenzen van de kinderen én die van jezelf. De kleuters mogen jouw emoties zien, maar moeten het veilige en zekere gevoel hebben dat jij er voor hen bent.

Het kan zijn dat je gedachten en gevoelens ook thuis blijven doormalen: dat is normaal. Tracht manieren te vinden om ermee om te gaan. Dat kan een goed gesprek zijn met vrienden of familie, een lange wandeling, uitwaaien aan zee ...

Je kan de pijn, de angst, de onzekerheid van de kinderen niet wegnemen. Niemand verwacht van jou dat je dat kan. Je kan wel proberen de kinderen zo goed mogelijk te steunen. Maar ook daarin heb je je grenzen. Als je het gevoel hebt dat het allemaal te veel wordt, roep dan hulp in. Vraag collega's of de zorgcoördinator om je te helpen, of schakel het centrum voor leerlingenbegeleiding in. Je mag ook steeds contact opnemen met een medewerker van Rondpunt.

MEER LEZEN?

Jong verlies. Rouwende kinderen serieus nemen.

R. Fiddelaers-Jaspers

Helpen bij verlies en verdriet. Een gids voor het gezin en de hulpverlener.

M. Keirse

Kinderen slachtoffer van een schokkende gebeurtenis.

Praktische gids na een misdrijf of een plotseling overlijden.

Kinderwerking slachtofferhulp, Steunpunt Algemeen Welzijnswerk

Er zijn voor jou. Omgaan met jonge mensen die rouwen.

C. Vanden Abbeele

Leven met gemis. Handboek over rouw, rouwbegeleiding en rouwtherapie.

J. Maes

6. Hulpverleningsaanbod

Er zijn verschillende diensten en organisaties die kunnen helpen wanneer een kind slachtoffer werd van een verkeersongeval. Er zijn diensten voor kinderen, diensten voor ouders, maar ook diensten voor jou als leerkracht. Er zijn professionele diensten en zelfhulpgroepen. Hieronder vind je een overzicht.

6.1 BEWUST KIEZEN VOOR EEN HULPVERLENINGSDIENST

Het is belangrijk dat jij, de ouders of het kind bewust kiezen voor een hulpverleningsdienst. Of een bepaald hulpaanbod aansluit bij wat jij, het gezin of het kind nodig heeft, is heel individueel. Informeer je zo goed mogelijk. Probeer in te schatten of hulpverleners oog hebben voor de specifieke vraag. Wordt er naar je geluisterd? Voel je je op je gemak bij een eerste kennismakingsgesprek? Je kan ook informeren naar ervaringen van anderen in een gelijkaardige situatie of bij vakverenigingen of lotgenotenorganisaties.

VOOR KINDEREN

- > Centrum voor leerlingenbegeleiding (CLB)
- > Kinder- en Jongerentelefoon (KJT)
- > Diensten slachtofferhulp van de Centra voor Algemeen Welzijnswerk (CAW)
- > Centrum Geestelijke Gezondheidszorg (CGG)
- > Privétherapeuten of privépsychologen

VOOR VOLWASSENEN

Professionele diensten

- > Diensten slachtofferhulp van de Centra voor Algemeen Welzijnswerk (CAW)
- > Centrum Geestelijke Gezondheidszorg (CGG)
- > Thuisbegeleidingsdiensten
- > Privétherapeuten of privépsychologen

Zelfhulpgroepen

- > Coma Limburg
- > Ouders van een Overleden Kind (OVOK)
- > Ouders van Verongelukte Kinderen (OVK)
- > Over-Hoop

VOOR LEERKRACHTEN

- > Centrum voor leerlingenbegeleiding (CLB)
- > Diensten slachtofferhulp van de Centra voor Algemeen Welzijnswerk (CAW)
- > Centrum Geestelijke Gezondheidszorg (CGG)
- > Privétherapeuten of privépsychologen

6.2 DE DIENSTEN

Centrum voor leerlingenbegeleiding

Natuurlijk ken je het centrum voor leerlingenbegeleiding (CLB): de dienst waarop een kind, ouders, leerkrachten en directies beroep kunnen doen voor informatie, hulp en begeleiding. In een CLB werken onder andere artsen, maatschappelijke werkers, pedagogen, psychologen, psychologisch assistenten en verpleegkundigen. Naargelang de plaatselijke behoeften en omstandigheden kunnen er ook logopedisten, kinesitherapeuten e.a. werkzaam zijn.

Deze deskundigen werken in teamverband om leerlingen op verschillende domeinen te begeleiden:

- > op het vlak van leren en studeren
- > op het vlak van je schoolloopbaan
- > op het vlak van preventieve gezondheidszorg
- > op het vlak van je sociaal-emotionele ontwikkeling

Kinderen en ouders kunnen steeds een afspraak maken met het CLB.

De adressen van alle CLB's zijn te vinden op de website www.ond.vlaanderen.be/clb/adressen/ of op te vragen via de website www.ond.vlaanderen.be/infolijn/ of de Vlaamse Infolijn - Onderwijs op het nummer 1700.

Kinder- en Jongerentelefoon

De Kinder- en Jongerentelefoon (KJT) is een hulplijn voor kinderen en jongeren. Zij kunnen er terecht voor het bespreken van een probleem, informatie over een bepaald onderwerp, een gesprek over hun beleving of hun mening. De vrijwilligers proberen de kinderen en jongeren die hen bellen met een vraag of een behoefte te helpen. Ze doen dit via een gesprek (op het forum, telefonisch, per mail of via chat). Het zijn altijd de kinderen en jongeren die het initiatief nemen om te bellen. Belangrijk hierbij is dat ze anoniem kunnen blijven, ze hoeven geen naam of adres te zeggen. Dit is iets dat door de kinderen heel sterk op prijs gesteld wordt. Ze kunnen ook zelf beslissen om het gesprek te stoppen. Dan leggen ze eenvoudigweg de hoorn terug neer. Ook de medewerkers blijven anoniem aan de telefoon.

Contactgegevens:

Kinder- en Jongerentelefoon Vlaanderen vzw
Kartuizerstraat 19 bus 8 - 1000 Brussel
Tel. 102
www.kjt.org - brievenbus@kjt.org

Centra Algemeen Welzijnswerk - diensten slachtofferhulp

De diensten slachtofferhulp richten zich tot alle slachtoffers van misdrijven, nabestaanden van zelfdoding en nabestaanden van dodelijke verkeersslachtoffers, zowel tot volwassenen als tot kinderen. Ook na rampen kunnen slachtoffers terecht bij slachtofferhulp voor ondersteuning. Slachtofferhulp doet geen crisisopvang. Beroepskrachten én vrijwilligers bieden hulp. Alle hulp is gratis. Slachtoffers komen bij slachtofferhulp terecht op eigen initiatief of via doorverwijzing (politie, ziekenhuizen ...). In elk gerechtelijk arrondissement vind je een Centrum Algemeen Welzijnswerk met een dienst slachtofferhulp. Een overzicht vind je op www.caw.be/slachtofferhulp.

Slachtofferhulp biedt: individuele begeleiding (op de dienst of aan huis) rond de effecten van het slachtofferschap: praktisch, juridisch, emotioneel, relationeel en soms groepsopvang.

Indien nodig wordt doorverwezen naar andere mensen en diensten.

Centrum Geestelijke Gezondheidszorg

Een Centrum voor Geestelijke Gezondheidszorg (CGG) biedt hulpverlening aan mensen met psychische problemen. In een CGG zijn er daarvoor meestal aparte teams voor volwassenen, en voor kinderen en jongeren. Elk team bestaat uit een of meerdere psychiaters, psychologen en maatschappelijk werkers. De meeste medewerkers hebben naast hun basisopleiding ook een bijscholing in psychotherapie gevolgd.

Een CGG biedt twee soorten hulpverlening:

- > Medisch-psychiatrische hulpverlening: een psychiater stelt een diagnose en schrijft (indien aangewezen) medicatie voor.
- > Psychotherapeutische hulpverlening: psychologen of andere gekwalificeerde medewerkers gaan een reeks gesprekken aan met de cliënt. De cliënt kan zo een aantal emoties of ervaringen beter verwerken.

Je gaat normaal gezien pas naar een CGG als je ernaar wordt **doorverwezen** door bijvoorbeeld je huisarts of een centrum voor leerlingenbegeleiding (CLB).

Een overzicht van de Centra Geestelijke Gezondheidszorg en meer info vind je op www.zorg-en-gezondheid.be/Zorgaanbod/Geestelijke-gezondheidszorg/Centra-voor-geestelijke-gezondheidszorg/.

Privétherapeuten of privépsychologen

De ouders, het kind, maar ook jijzelf als leerkracht, kunnen als dat nodig is, terecht bij een privétherapeut of -psycholoog. Welke therapeut of psycholoog geschikt is, is zeer individueel bepaald. Je kan in je omgeving navraag doen of informeren bij lotgenotenverenigingen of vakorganisaties. Via www.bfp-fbp.be vind je alvast een lijst van zelfstandige psychologen.

Coma Limburg

De vzw Coma Limburg verleent haar medewerking aan elk initiatief dat een daadwerkelijke bijdrage levert in de opvang, de behandeling en de begeleiding van (ex-)comapatiënten en hun familie.

Activiteiten en concrete werking:

- > crisisopvang (telefonisch en op samenkomsten)
- > verwijzing naar professionele deskundige hulpverleners en diensten
- > tweemaandelijks 'thema'-avonden waarop deskundigen ingaan op de problematiek van coma
- > zelfhulp: contact tussen lotgenoten
- > vertegenwoordiging van de (ex-)comapatiënten en van de vereniging in de verschillende organisaties van en voor patiënten
- > informatieverbreiding over de problematiek via lezingen en debatavonden, en via de media
- > stimuleren van initiatieven en samenwerking met organisaties voor een betere opvang
- > behandeling en begeleiding van (ex-)comapatiënten en hun familie in Limburg

Contactgegevens:

Vzw Coma Vereniging Limburg
Dhr. Willy Thoelen
Hendrik Vanveldekesingel 1 bus 3
3500 Hasselt
Tel. 011 27 40 61 – Fax 011 27 40 61

Ouders Van een Overleden Kind

Ouders Van een Overleden Kind (OVOK) is een vereniging van en voor alle ouders die een kind verloren hebben, ongeacht leeftijd of doodsoorzaak. De zelfhulpgroep ontstond in 1983 met als doel om ouders die in gelijk welke omstandigheid een kind verliezen, een helpende hand te reiken en hen bij te staan in

de verwerking van het immense verlies. De vereniging is werkzaam in alle Vlaamse provincies. De groep medewerkers bestaat uit vrijwilligers die eenzelfde ervaring hebben, zelf een kind verloren en dus uit ervaring weten wat dit kan betekenen. Iedere ouder van een overleden kind kan bij de vereniging terecht voor:

- > individueel contact: via de provinciale contactadressen
- > praatgroepen: 14 groepen verspreid over het Vlaamse land
- > landelijke dag: jaarlijkse bijeenkomst en ontmoetingsdag
- > zelf uitgegeven brochures en boeken
- > driemaandelijks tijdschrift 't Vergeet-mij-nietje
- > themadagen rond welbepaalde thema's

Centraal contactadres :

Christine Langouche

Nieuwstraat 41

3360 Korbeek-Lo

Tel. 016 89 07 56

www.ovok.be - info@ovok.be

Ouders van Verongelukte Kinderen

Ouders van Verongelukte Kinderen (OVK) is een nationale lotgenotenvereniging van ouders van verongelukte kinderen. Naast de lotgenotenwerking is OVK actief rond preventie van verkeersongevallen en sensibilisering rond de noden en behoeften van de na(ast)bestaanden van jonge verkeersslachtoffers. De lotgenotenwerking van OVK biedt ouders, broers en zussen van jonge verkeersslachtoffers de gelegenheid elkaar te ontmoeten, met elkaar te praten en naar mekaar te luisteren.

De sterrenhemel op de website van OVK biedt de mogelijkheid een ster te plaatsen voor een verongelukt kind.

Contactgegevens:

Ouders van Verongelukte Kinderen

Léon Theodorstraat 85 - 1090 Jette

Tel. 02 427 75 00 - Fax 02 427 75 01

www.ovk.be - info@ovk.be

Over-Hoop

Over-Hoop is een lotgenotenwerking voor gezinnen met jonge verkeersslachtoffers. Het is een initiatief van gezinnen die zelf kinderen hebben die verkeersslachtoffer werden. Zij hebben al een hele weg afgelegd en willen hun ervaringen delen en gezinnen samenbrengen om hierover te praten. Over-Hoop richt zich als lotgenotengroep in eerste instantie tot de ouders. Zij ontmoeten elkaar op infomomenten of in praatgroepen. Op ontmoetingsdagen is er ook aandacht voor de slachtoffers en hun broers en zussen.

Coördinatie en contact:

Veronique Thierry, secretariaat

A.Della Faillelaan 30

9052 Zwijnaarde

Tel. 09 222 52 30

Sabine Cocquyt, coördinatie

Tel. 016 47 23 88

www.over-hoop.be - info@over-hoop.be

7. Bijlagen

7.1 POPPENKASTVERHAAL 'DE VERDWENEN BAL'

Verteller: Schildpad, egel en slak zijn goede vrienden en spelen heel vaak samen. Ze hebben een lievelingsbal. Deze bal is heel bijzonder omdat het een trage bal is. Een snelle bal zouden zij met hun trage poten nooit kunnen pakken. Maar vandaag is er iets ergs gebeurd. Schildpad, egel en slak zijn op dit moment aan het slapen. Ze zitten veilig in hun huid, huis of schild.

Wie kent er een mooi liedje? Kunnen jullie hen voorzichtig wakker proberen te maken met een rustig liedje?

De kinderen zingen, maar de dieren blijven liggen. Ze komen niet naar buiten.

Kunnen jullie het nog eens proberen?

De slak komt heel voorzichtig piepen en zegt:

Laat me toch met rust. Ik ben heel erg verdrietig, want onze bal is weggerold en we kunnen hem niet meer vinden. Hij is verdwenen, weg, voor altijd. En nu ben ik zo verdrietig dat ik in mijn huisje wil blijven!

De slak kruipt weer in haar huisje.

Verteller: Zullen we eens proberen of schildpad naar buiten wil komen?

Laat een kind voorzichtig de schildpad aaien en vragen of zij even naar buiten wil komen.

De schildpad komt aarzelend naar buiten en zegt:

Laat me toch met rust. Ik ben heel bang. Onze bal is verdwenen en nu ben ik bang dat ik geen vrienden meer zal hebben om mee te spelen en dat ik dan altijd alleen zal blijven ...

De schildpad kruipt weer in haar schild.

Verteller: Wil iemand de egel zachtjes vragen naar buiten te komen?

De kinderen proberen egel wakker te maken...

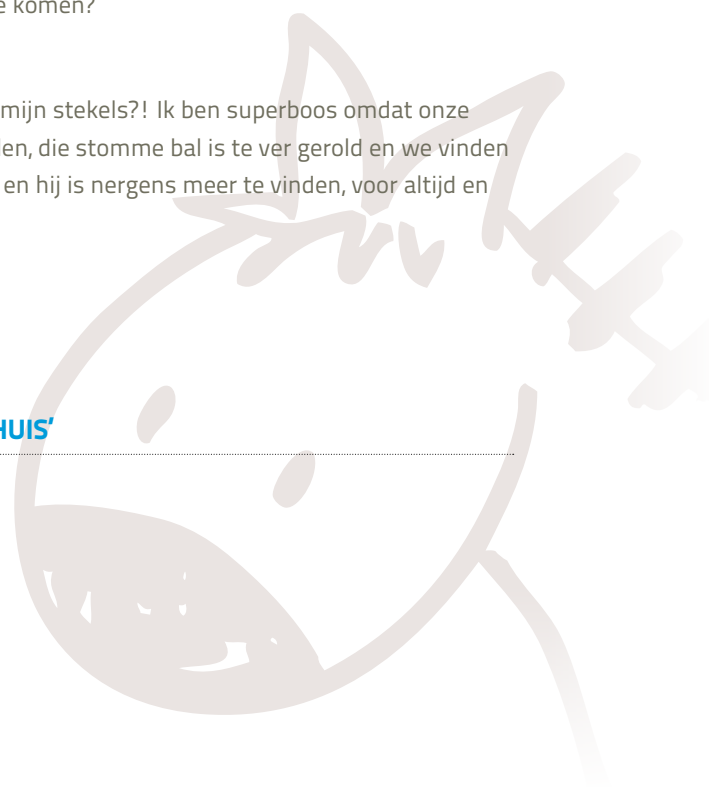
Egel: Neen, ik kom niet, ik ben boos. Zie je dat dan niet aan mijn stekels?! Ik ben superboos omdat onze lievelingsbal is verdwenen en nu kunnen we niet meer spelen, die stomme bal is te ver gerold en we vinden hem nergens meer, nergens! We hebben al overal gezocht en hij is nergens meer te vinden, voor altijd en altijd verloren. En laat me nu verder boos zijn!

De egel verdwijnt weer in zijn stekelhuid.

7.2 POPPENKASTSPEL 'BOBKE NAAR HET ZIEKENHUIS'

Personages

- > Bobke de Beer
- > De kikkertweeling (twee verplegers)
- > Nero de Leeuw (bestuurder van de ziekenwagen)
- > Konijn Welkom (de onthaaljuf)
- > Dokter Bles (de dokter)

- > Zuster Piggy (de verpleegster)

Opmerking: Je kan vanzelfsprekend andere poppen en personages gebruiken.

EERSTE FRAGMENT

- > Materiaal: ziekenwagen, draagbed
- > Plaats: buiten voor de ingang van het ziekenhuis
- > Decor: ziekenhuisgebouw, straat
- > Speelinhoud

Lawaai van de 100 - ziekenwagen stopt voor het ziekenhuis.

De kikkertweeling loopt met een draagbed tot bij de ziekenwagen.

Huilen van Bobke die in de ziekenwagen ligt.

De kikkertweeling vraagt aan de bestuurder Nero de Leeuw wat er met Bobke gebeurd is. Nero vertelt dat Bobke in de tuin van Meester Dobberman een wortel gestolen had. Hij was gehaast en wilde vlug wegllopen. En ja, dan gebeurde het: hij stak een drukke straat over zonder te kijken en boem ... Bakker Kriekentaart kwam met zijn bestelwagen aangereden en kon niet tijdig stoppen. Bobke werd omvergereden! Een van de kikkers zegt dat ze hem vlug naar binnen zullen dragen.

TWEEDE FRAGMENT

- > Materiaal: draagbed, papier, kogelpen
- > Plaats: hal
- > Decor: gang, trap, loket
- > Speelinhoud

De kikkertweeling brengt Bobke op een draagbed binnen. De onthaaljuf, Konijn Welkom, trippelt naar het draagbed. Ze heeft een groot papier in de hand. Ze spreekt nogal uit de hoogte maar toch vriendelijk. Ze stelt Bobke gerust en vraagt zijn naam (Bobke de Beer), zijn leeftijd (leeftijd van de kinderen), zijn adres (Madeliefjesstraat 26, 1148 Fabeltjesland). Met een grote kogelpen noteert ze alles op het blad papier. Ze vertelt Bobke dat Dokter Bles hem zal onderzoeken om te kijken wat hij gebroken heeft. Bobke begint te wenen en roept: 'Oh help, ik heb toch zo'n pijn!'

DERDE FRAGMENT

- > Materiaal: zaklamp, plaat, draagbed, plastic schort
- > Plaats: kamer voor radiologie
- > Decor: tekening van röntgenfoto van been
- > Speelinhoud

Klop ... klop ... Dokter Bles roept: 'Kom maar binnen.' De kikkertweeling rijdt het draagbed met Bobke binnen. Dokter Bles zegt tegen de kikkertweeling dat ze in de gang kunnen wachten.

Dan spreekt hij Bobke aan. Hij zegt dat hij zojuist van de onthaaljuf Konijn Welkom vernomen heeft wat er met Bobke gebeurd is. Hij zal een foto nemen van het been van Bobke.

Bobke begrijpt het niet zo goed. 'Foto's nemen van mijn been, dat kan ik ook. Daarvoor moet ik toch niet

7. Bijlagen

7.1 POPPENKASTVERHAAL 'DE VERDWENEN BAL'

Verteller: Schildpad, egel en slak zijn goede vrienden en spelen heel vaak samen. Ze hebben een lievelingsbal. Deze bal is heel bijzonder omdat het een trage bal is. Een snelle bal zouden zij met hun trage poten nooit kunnen pakken. Maar vandaag is er iets ergs gebeurd. Schildpad, egel en slak zijn op dit moment aan het slapen. Ze zitten veilig in hun huid, huis of schild.

Wie kent er een mooi liedje? Kunnen jullie hen voorzichtig wakker proberen te maken met een rustig liedje?

De kinderen zingen, maar de dieren blijven liggen. Ze komen niet naar buiten.

Kunnen jullie het nog eens proberen?

De slak komt heel voorzichtig piepen en zegt:

Laat me toch met rust. Ik ben heel erg verdrietig, want onze bal is weggerold en we kunnen hem niet meer vinden. Hij is verdwenen, weg, voor altijd. En nu ben ik zo verdrietig dat ik in mijn huisje wil blijven!

De slak kruipt weer in haar huisje.

Verteller: Zullen we eens proberen of schildpad naar buiten wil komen?

Laat een kind voorzichtig de schildpad aaien en vragen of zij even naar buiten wil komen.

De schildpad komt aarzelend naar buiten en zegt:

Laat me toch met rust. Ik ben heel bang. Onze bal is verdwenen en nu ben ik bang dat ik geen vrienden meer zal hebben om mee te spelen en dat ik dan altijd alleen zal blijven ...

De schildpad kruipt weer in haar schild.

Verteller: Wil iemand de egel zachtjes vragen naar buiten te komen?

De kinderen proberen egel wakker te maken...

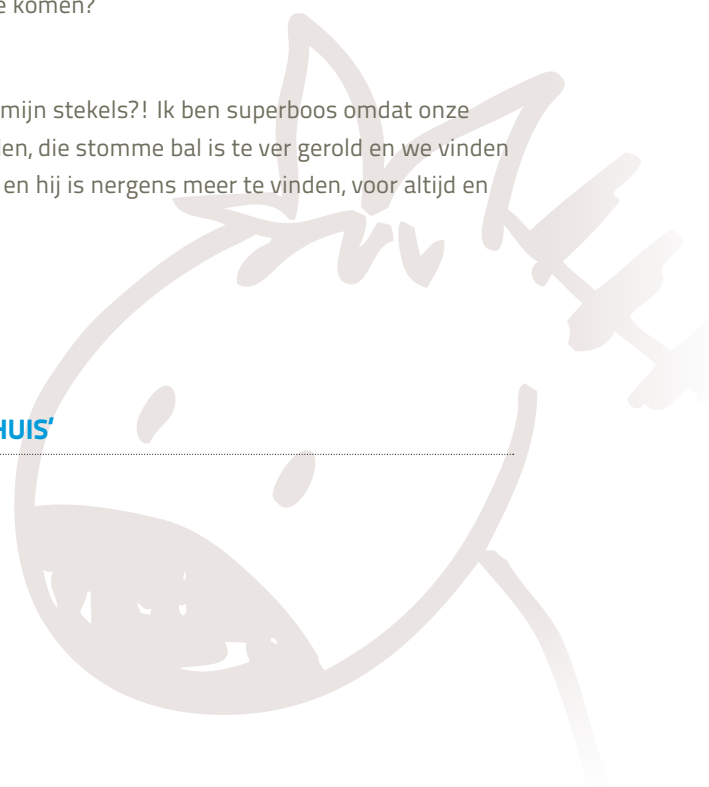
Egel: Neen, ik kom niet, ik ben boos. Zie je dat dan niet aan mijn stekels?! Ik ben superboos omdat onze lievelingsbal is verdwenen en nu kunnen we niet meer spelen, die stomme bal is te ver gerold en we vinden hem nergens meer, nergens! We hebben al overal gezocht en hij is nergens meer te vinden, voor altijd en altijd verloren. En laat me nu verder boos zijn!

De egel verdwijnt weer in zijn stekelhuid.

7.2 POPPENKASTSPEL 'BOBKE NAAR HET ZIEKENHUIS'

Personages

- > Bobke de Beer
- > De kikkertweeling (twee verplegers)
- > Nero de Leeuw (bestuurder van de ziekenwagen)
- > Konijn Welkom (de onthaaljuf)
- > Dokter Bles (de dokter)

- > Zuster Piggy (de verpleegster)

Opmerking: Je kan vanzelfsprekend andere poppen en personages gebruiken.

EERSTE FRAGMENT

- > Materiaal: ziekenwagen, draagbed
- > Plaats: buiten voor de ingang van het ziekenhuis
- > Decor: ziekenhuisgebouw, straat
- > Speelinhoud

Lawaai van de 100 - ziekenwagen stopt voor het ziekenhuis.

De kikkertweeling loopt met een draagbed tot bij de ziekenwagen.

Huilen van Bobke die in de ziekenwagen ligt.

De kikkertweeling vraagt aan de bestuurder Nero de Leeuw wat er met Bobke gebeurd is. Nero vertelt dat Bobke in de tuin van Meester Dobberman een wortel gestolen had. Hij was gehaast en wilde vlug weglopen. En ja, dan gebeurde het: hij stak een drukke straat over zonder te kijken en boem ... Bakker Kriekentaart kwam met zijn bestelwagen aangereden en kon niet tijdig stoppen. Bobke werd omvergereden! Een van de kikkers zegt dat ze hem vlug naar binnen zullen dragen.

TWEEDE FRAGMENT

- > Materiaal: draagbed, papier, kogelpen
- > Plaats: hal
- > Decor: gang, trap, loket
- > Speelinhoud

De kikkertweeling brengt Bobke op een draagbed binnen. De onthaaljuf, Konijn Welkom, trippelt naar het draagbed. Ze heeft een groot papier in de hand. Ze spreekt nogal uit de hoogte maar toch vriendelijk. Ze stelt Bobke gerust en vraagt zijn naam (Bobke de Beer), zijn leeftijd (leeftijd van de kinderen), zijn adres (Madeliefjesstraat 26, 1148 Fabeltjesland). Met een grote kogelpen noteert ze alles op het blad papier. Ze vertelt Bobke dat Dokter Bles hem zal onderzoeken om te kijken wat hij gebroken heeft. Bobke begint te wenen en roept: 'Oh help, ik heb toch zo'n pijn!'

DERDE FRAGMENT

- > Materiaal: zaklamp, plaat, draagbed, plastic schort
- > Plaats: kamer voor radiologie
- > Decor: tekening van röntgenfoto van been
- > Speelinhoud

Klop ... klop ... Dokter Bles roept: 'Kom maar binnen.' De kikkertweeling rijdt het draagbed met Bobke binnen. Dokter Bles zegt tegen de kikkertweeling dat ze in de gang kunnen wachten.

Dan spreekt hij Bobke aan. Hij zegt dat hij zojuist van de onthaaljuf Konijn Welkom vernomen heeft wat er met Bobke gebeurd is. Hij zal een foto nemen van het been van Bobke.

Bobke begrijpt het niet zo goed. 'Foto's nemen van mijn been, dat kan ik ook. Daarvoor moet ik toch niet

naar het ziekenhuis komen!’ Dokter Bles moet even lachen. Hij legt aan Bobke uit dat deze foto’s in je lichaam kunnen fotograferen. Dat gebeurt met X-stralen en dat is zoets als zonnestrallen, maar je voelt ze niet. Je mag er niet heel lang in staan want dat is niet gezond. Daarom doet dokter Bles een zware schort aan. Daar kunnen de stralen niet door.

Hij legt het been van Bobke op een plaat. Plots knippert er een lichtje (zaklamp) achter het been van Bobke. ‘Ziezo’, zegt dokter Bles, ‘nu heb ik een foto van je been.’ Hij maakt de tekeningen van de röntgenfoto zichtbaar.

‘Wel, wel ... wat zien we? Je bips is gebroken ... Ik zal er straks een gipsverband omwinden. Vooraleer ik dit doe moet je naar de kamer voor bloedonderzoek. Verpleegster, voer hem maar weg.’

De kikkertweeling komt binnen en draagt Bobke buiten.

VIERDE FRAGMENT

- > Materiaal: grote scherpe naald of rode viltstift, wit blad papier, pleister, rolletjes toiletpapier
- > Plaats: kamer of lab voor bloedonderzoek
- > Decor: tekening met proefbuisjes gevuld met bloed
- > Speelinhoud

De kikkertweeling rijdt Bobke binnen.

Bobke zegt tegen de kinderen dat hij best wel bang is en dat de verpleegster zegt dat dat niet nodig is.

‘Je voelt even een prik en dan niets meer.’ De verpleegster neemt een grote naald of een rode viltstift en prikt Bobkes poot. Bobke laat even een gilletje en een snik. Maar hij moest niet echt huilen, want na de prik voelde hij niets meer. Zuster Piggy neemt een wit blad papier en tekent met de rode viltstift enkele bloeddruppeltjes. Ze kleeft een pleister om Bobkes poot. Het bloed wordt met een microscoop onderzocht (rolletje toiletpapier). ‘Je bloed is nog mooi rood. Je zal gauw weer beter zijn’, zegt zuster Piggy. Zuster Piggy vertelt Bobke dat de kikkertweeling hem naar de gipskamer zal brengen.

VIJFDE FRAGMENT

- > Materiaal: wit verband
- > Plaats: gipszaal
- > Decor: bed
- > Speelinhoud

De kikkertweeling rijdt Bobke binnen. Dokter Bles vertelt hem dat hij rond zijn poot een gipsverband zal winden. Dit verband zal ervoor zorgen dat het been van zijn bips terug aaneen zal groeien. Bobke vraagt wanneer het gipsverband mag verwijderd worden. ‘Binnen 4 weken’, zegt dokter Bles. ‘Je zal hier in het ziekenhuis een mooie kamer krijgen. Daar kunnen je vrienden je komen bezoeken.’ De kikkertweeling komt binnen en voert Bobke naar zijn kamer.

ZESDE FRAGMENT

- > Materiaal: klein leesboekje, ketting waarin het been van Bobke hangt
- > Plaats: ziekenkamer van Bobke
- > Decor: bed met tralies, kastje met fruit, belletje, bloemen ...
- > Speelinhoud

naar het ziekenhuis komen!’ Dokter Bles moet even lachen. Hij legt aan Bobke uit dat deze foto’s in je lichaam kunnen fotograferen. Dat gebeurt met X-stralen en dat is zo iets als zonnestrallen, maar je voelt ze niet. Je mag er niet heel lang in staan want dat is niet gezond. Daarom doet dokter Bles een zware schort aan. Daar kunnen de stralen niet door.

Hij legt het been van Bobke op een plaat. Plots knippert er een lichtje (zaklamp) achter het been van Bobke. ‘Ziezo’, zegt dokter Bles, ‘nu heb ik een foto van je been.’ Hij maakt de tekeningen van de röntgenfoto zichtbaar.

‘Wel, wel ... wat zien we? Je bips is gebroken ... Ik zal er straks een gipsverband omwinden. Vooraleer ik dit doe moet je naar de kamer voor bloedonderzoek. Verpleegster, voer hem maar weg.’

De kikkertweeling komt binnen en draagt Bobke buiten.

VIERDE FRAGMENT

- > Materiaal: grote scherpe naald of rode viltstift, wit blad papier, pleister, rolletjes toiletpapier
- > Plaats: kamer of lab voor bloedonderzoek
- > Decor: tekening met proefbuisjes gevuld met bloed
- > Speelinhoud

De kikkertweeling rijdt Bobke binnen.

Bobke zegt tegen de kinderen dat hij best wel bang is en dat de verpleegster zegt dat dat niet nodig is.

‘Je voelt even een prik en dan niets meer.’ De verpleegster neemt een grote naald of een rode viltstift en prikt Bobkes poot. Bobke laat even een gilletje en een snik. Maar hij moest niet echt huilen, want na de prik voelde hij niets meer. Zuster Piggy neemt een wit blad papier en tekent met de rode viltstift enkele bloeddruppeltjes. Ze kleeft een pleister om Bobkes poot. Het bloed wordt met een microscoop onderzocht (rolletje toiletpapier). ‘Je bloed is nog mooi rood. Je zal gauw weer beter zijn’, zegt zuster Piggy. Zuster Piggy vertelt Bobke dat de kikkertweeling hem naar de gipskamer zal brengen.

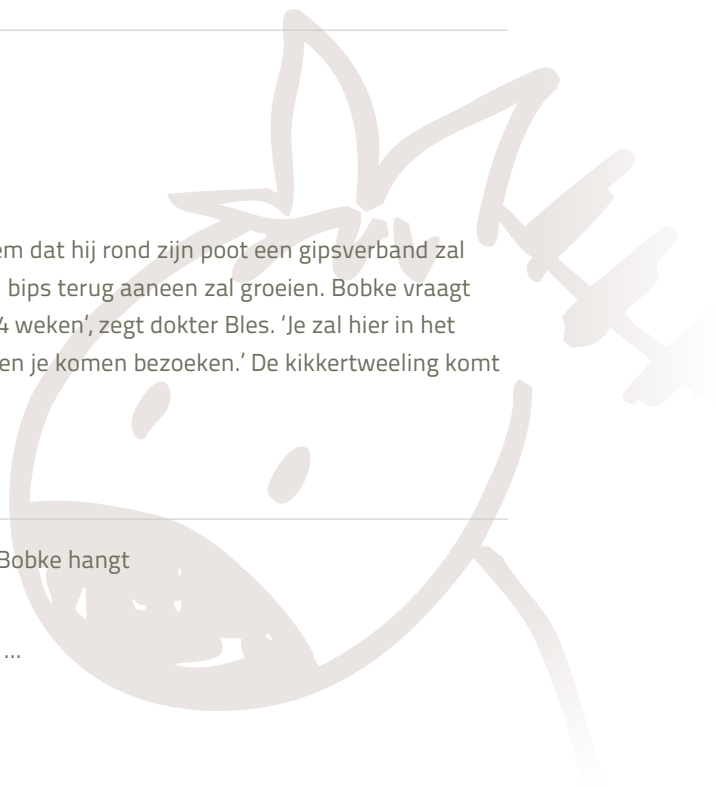
VIJFDE FRAGMENT

- > Materiaal: wit verband
- > Plaats: gipszaal
- > Decor: bed
- > Speelinhoud

De kikkertweeling rijdt Bobke binnen. Dokter Bles vertelt hem dat hij rond zijn poot een gipsverband zal winden. Dit verband zal ervoor zorgen dat het been van zijn bips terug aaneen zal groeien. Bobke vraagt wanneer het gipsverband mag verwijderd worden. ‘Binnen 4 weken’, zegt dokter Bles. ‘Je zal hier in het ziekenhuis een mooie kamer krijgen. Daar kunnen je vrienden je komen bezoeken.’ De kikkertweeling komt binnen en voert Bobke naar zijn kamer.

ZESDE FRAGMENT

- > Materiaal: klein leesboekje, ketting waarin het been van Bobke hangt
- > Plaats: ziekenkamer van Bobke
- > Decor: bed met tralies, kastje met fruit, belletje, bloemen ...
- > Speelinhoud

Bobke ligt in bed en neuriet een liedje terwijl hij in een boekje leest. Hij spreekt de kinderen aan en vertelt hen dat hij het zo fijn vindt in het ziekenhuis:

's Morgens komt zuster Piggy hem water en zeep brengen om zich te wassen (want hij kan nog niet uit bed) en dan krijgt hij een uitgebreid ontbijt met lekker fruitsap. In de voormiddag leest hij een boekje. Hij heeft er al vriendjes gemaakt want Klaas de Haas van twee kamers verderop komt soms met hem spelen. Deze middag heeft hij honingtaart gekregen!

Na de middag zijn mama en papa op bezoek geweest, en tante Gans en nonkel Rob, en Loes de Poes. Ze hadden cadeautjes bij! Tante Gans en nonkel Rob waren al gauw weg. Mama en papa moesten wat later ook doorgaan. Dat vond Bobke niet zo leuk. Hij begrijpt het wel, hoor. Soms hebben kleine kindjes hun mama nodig om hen te helpen met eten. Dan kunnen mama's of papa's blijven slapen in het ziekenhuis. Maar hij is nu toch al groot en flink en mama en papa komen morgen wel weer terug op bezoek. Hij kijkt er wel naar uit.

Er wordt geklopt. Zuster Piggy komt binnen en vraagt hoe het met hem gaat. Hij zegt dat hij zich uitstekend voelt, alleen: wanneer zou dat vervelende gipsverband mogen verwijderd worden?

Zuster Piggy zegt dat ze goed nieuws heeft. Dokter Bles zal zo dadelijk het gipsverband verwijderen. Kijk, daar komt hij aan.

Dokter Bles komt binnen. Hij zegt tegen Bobke dat het helemaal geen pijn doet. Bobke is toch wel een beetje bang. Zuster Piggy stelt hem gerust. Dokter Bles verwijdert het gipsverband en verlaat de kamer. 'Oh, wat doet het goed', roept Bobke blij, 'nu zal ik terug kunnen lopen!'

'Hola, hola', zegt zuster Piggy, 'niet te vlug! Je moet eerst nog wat oefenen om terug te kunnen lopen.'

De kikkertweeling zal je zo dadelijk naar de oefenkamer brengen. Daar staan allerlei toestellen om je benen te oefenen en sterk te maken.

'Daaag.' Zuster Piggy verdwijnt.

De kikkertweeling komt binnen en voert Bobke naar de oefenkamer.

ZEVENDE FRAGMENT

- > Materiaal: beker of bolletjes aluminiumfolie voor gewichten, plank
- > Plaats: kinesitherapie
- > Decor: tekening met toestellen
- > Speelinhoud

De kikkertweeling rijdt Bobke naar binnen. Zuster Piggy legt hem op een plank en hangt gewichten aan de poot die gebroken was. 'Nu zullen we er eens voor zorgen dat je weer vlug zal kunnen lopen.

Daarvoor is het van belang dat je je poot elke dag oefent of traint.'

Enkele keren heft hij zijn poot met de gewichten naar boven, dan weer duwt hij hem terug neer. Bobke ligt te puffen.

'Sta eens recht', zegt zuster Piggy. Bobke probeert zich recht te trekken, en ja, het lukt! Hij kan op zijn twee poten blijven staan.

'Joepie', roept hij, 'ik kan weer lopen.' Hij loopt, maar oei, daar valt hij op de grond. 'Je moet wat geduld hebben', zegt zuster Piggy. 'Als je elke dag oefent met de gewichten zal je niet meer zo vlug door je poten zakken.'

'Oh zuster, wat ben ik blij ...', zingt Bobke.